



## **Hadis Metinleri Üzerine Söylem Analizi Çalışması: Ebû Zerr Hadisi Örneği**

Tuba Öztürk<sup>1</sup>

Dila Can<sup>2</sup>

### **Öz**

Bu araştırma, Ebû Zerr el-Gıfârî'den rivayet edilen Kelime-i Tevhîd hadisini Norman Fairclough'un eleştirel söylem analizi çerçevesine göre incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen benimsenmiş; veriler Buhârî ve Müslim'in el-Câmîü's-Sahîh adlı eserlerinden elde edilmiştir. Hadis metni, Fairclough'un beş basamaklı analiz çerçevesine (sosyal probleme odaklanma, problemin sosyal düzenle bağlantısı, sosyal düzenin probleme ihtiyacı, muhtemel çözüm yolları ve eleştirel yansıma) göre sistematik biçimde çözümlenmiştir. Analiz sonucunda hadisin, yapısal düzeyde tevhîd-kurtuluş denklemini kurduğu; etkileşimsel düzeyde Hz. Peygamber ile Ebû Zerr arasındaki pedagojik ilişkiyi yansıttığı; söylemler arası düzeyde Haricî, Mürcî' ve Ehl-i Sünnet kelâm tartışmalarının merkezinde yer aldığı; dilbilimsel düzeyde tekrar ve vurgu yoluyla anlam pekiştirmesi sağladığı; semiyotik düzeyde ise tevhîdi kurtuluşun sembolüne dönüştürerek günahkâr mümin için umut kapısı açtığı tespit edilmiştir. Araştırma, söylem analizi yönteminin hadis metinlerinin anlaşılmasına yeni bir perspektif sunabileceğini ortaya koymakta ve bu alanda yapılacak çalışmalara metodolojik bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

**Anahtar Kelimeler:** Hadis, Ebû Zerr, Kelime-i Tevhîd, Söylem Analizi, Fairclough.

Öztürk, Tuba - Can, Dila. "Hadis Metinleri Üzerine Söylem Analizi Çalışması: Ebû Zerr Hadisi Örneği". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/1 (Mart2026): 382-411. <https://izlik.org/JA82TX67CF>.  
<https://doi.org/10.32711/tiad.1827019>

Geliş Tarihi	19.11.2025
Kabul Tarihi	23.03.2026
Yayın Tarihi	31.03.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

<sup>1</sup> Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Konya, Türkiye, tubaozturk040479@gmail.com, ORCID:0009-0004-9495-4936

<sup>2</sup> Arş. Gör., İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye, dila.can@izu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7121-1962



## **Critical Discourse Analysis of Hadith Texts: An Examination of the Abu Dharr Hadith**

**Tuba Öztürk<sup>1</sup>**

**Dila Can<sup>2</sup>**

### **Abstract**

This study aims to examine the hadith of Kalima al-Tawhid, narrated by Abu Dharr al-Ghifari, through Norman Fairclough's critical discourse analysis framework. Adopting a phenomenological design within qualitative research methodology, the data were collected from the works of al-Bukhari and Muslim (al-Jami' al-Sahih). The hadith text was systematically analyzed according to Fairclough's five-stage analytical framework: focusing on the social problem, identifying obstacles to its resolution within the social order, assessing whether the social order requires the problem, exploring possible solutions, and critically reflecting on the analysis. The findings reveal that, at the structural level, the hadith establishes a tawhid-salvation equation; at the interactional level, it reflects the pedagogical relationship between the Prophet and Abu Dharr; at the interdiscursive level, it occupies a central position in Kharijite, Murji'ite, and Sunni theological debates; at the linguistic level, it reinforces meaning through repetition and emphasis; and at the semiotic level, it transforms tawhid into a symbol of salvation, offering hope to the sinful believer. The study demonstrates that discourse analysis can provide a novel perspective for understanding hadith texts and aims to make a methodological contribution to future research in this field.

**Keywords:** Hadith, Abu Dharr, Kalima al-Tawhid, Discourse Analysis, Fairclough.

Öztürk, Tuba - Can, Dila. "Critical Discourse Analysis of Hadith Texts: An Examination of the Abu Dharr Hadith". *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/1 (Mart2026): 382-411. <https://izlik.org/JA82TX67CF>. <https://doi.org/10.32711/tiad.1827019>

Date of Submission	19.11.2025
Date of Acceptance	23.03.2026
Date of Publication	31.03.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

<sup>1</sup> Dr., Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Konya, Türkiye, tubaozturk040479@gmail.com, ORCID:0009-0004-9495-4936

<sup>2</sup> Res. Asst., İstanbul Sabahattin Zaim University, Education Faculty, Department of Turkish Education, İstanbul, Türkiye, dila.can@izu.edu.tr, ORCID:0000-0001-7121-1962

## 1. Giriş

İslâmî ilimlerin temel hedeflerinden biri, ayet ve hadislerin ifade ettiği anlamların tespiti ve bunların sahih biçimde yorumlanmasıdır. Bu sebeple hem Kur'ân ayetleri hem de Hz. Peygamber'in söz ve fiillerini ihtiva eden hadisler, İslâm düşüncesinin merkezinde yer almış; asırlar boyunca bu metinlerin anlam dünyasını çözümlenebilmek için çeşitli ilmî disiplinler ve yöntemler ortaya çıkmıştır. Ayet ve hadislerin ifade ettiği manaların tespiti, sadece lafızların tercümesi değil, aynı zamanda onları doğuran bağlamın, muhatap kitlenin ve ifade tarzının da dikkate alınmasını gerektirir.

Hadislerin anlaşılmasını zorlaştıran sebeplerin başında sözlü yolla aktarılmış olması gelmektedir. Rivayetler, metnin bağlamı ve üslubuyla birlikte ele alınmadığında anlam kaymalarına veya eksik kavrayışlara yol açabilmektedir. Bu nedenle hadis metinlerinin incelenmesinde isnad ve metin tenkidıyla beraber söylem, bağlam ve muhatap ilişkisi gibi unsurların da göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir.

Söylem analizi, metinlerin ve onlara neden olan iletişim sürecinin analizine yönelik bir yöntemdir ve öncelikli amacı, metne yönelik daha derin bir anlama ve kavrama imkânı sağlamaktır. Dilin sadece gramer kurallarından ibaret olmadığını; dilin güç, ideoloji ve toplumsal yapılarla iç içe olduğunu savunan Norman Fairclough, dilsel kullanıma ilişkin her örneğin, metin olduğunu söylemektedir<sup>3</sup>. Dilbilim, iletişim ve hermenötik gibi modern disiplinlerin katkısıyla gelişen söylem analizi, klasik hadis ilimlerinde mevcut olan anlam araştırmalarına yeni imkanlar sunmaktadır. Hadislerin kavranması sürecinde, vârid olduğu sosyo-kültürel bağlamların dikkate alınması, metnin içeriğini ve maksadını daha sağlıklı biçimde anlamamızda etkili olmaktadır. Böylece Hz. Peygamber'in mesajlarının tarihsel, sosyal ve kültürel bağlamıyla birlikte değerlendirilmesi sağlanmaktadır. Hadislerde söylem analizine yönelmek, hem metinlerin asıl maksadını tespit etmede hem de İslâmî ilimlerde daha derinlikli bir anlam inşasına katkı sunmada önemli bir adım olacaktır.

Bu araştırmada Sahîhayn'da (Buhârî ve Müslim) yer alan Ebû Zerr rivayeti söylem analizi yapılarak incelenmiştir. Araştırmada konusu olan bu hadisin, hadis alimleri tarafından belirlenmiş bir ismi olmadığından çalışmada "Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisi" ibaresi kullanılacaktır. Söylem analizi Fairclough'un eleştirel söylem analizi yöntemine göre yapıldığından öncelikle söylem analizi, söylem analizi yöntemleri, hadislerde söylem analizi meseleleri açıklanmış; ardından metnin rivayeti bulgular bölümünde ele alınmıştır.

### 1.1. Söylem Analizi ve Fairclough Yaklaşımı

Söylem analizi, yazılı bir metnin veya konuşmanın, dilbilimsel, fiziksel, zihinsel veya toplumsal/çevresel unsurları bakımından incelenmesidir. Söylem analizi, konuşma ve metinler aracılığıyla oluşan anlam ürünleri ile ilgilenen geniş kapsamlı sosyal ve kültürel araştırmalar içinde kullanılan bir araştırma yöntemidir<sup>4</sup>. Söylem analizi siyasetten ekonomiye, pazarlamadan ideolojiye neredeyse her konuda kullanılacak bir yöntemdir. Temel amaç metin hakkında yorum yapabilmek ve metni

<sup>3</sup> Salih Özer, "Söylem Çözümlemesi ve Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Katkıları", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007), 39-57.

<sup>4</sup> Hülya Çelik – Halil Ekşi, "Söylem Analizi", *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2013), 99-117.

anlamlandırabilmektir. Söylem analizi kesin cevaplar aramak değil, var olan fikirleri, bilgileri veya duyguları genişletmek ve inanç, davranış ve tutumları belirleyen söylemleri sosyal bir bağlamda değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatürde ilk defa Zelling S. Harris (1909-1992) tarafından kullanılan yaklaşım, sosyal yapılandırmacı ve post-yapısalcı araştırmacıların ihtiyaçlarına göre birtakım teknikler barındıran bir metottur<sup>5</sup>. Post-yapısalcı ve sosyal yapılandırmacı yaklaşımlar, felsefi temellerinde farklılıklar gösterse de söylem analizinde dil, metin, konuşma ve diğer iletişim biçimlerinin toplumsal, kültürel ve siyasi bağlamlarda anlam üretim süreçlerini incelemesi bakımından ortak bir bilimsel çerçeveye sahiptir. Söylem analizi araştırmalarında tek ve doğru kabul edilebilecek bir yöntem bulunmamaktadır<sup>6</sup>. Söylem analizinin temelinde yer alan dil ve toplum arasındaki unsurlar, söylem analizi türlerine göre sınıflandırmalara tâbi tutulmuştur. Söylem analizi türleri dilbilimsel, dilbilimsel olmayan ve disiplinler arası kullanılan söylem analizleri olarak sınıflandırılmıştır<sup>7</sup>. Dilbilimsel söylem analizcileri içerisinde Norman Fairclough, alanında öncü bir teorisyendir. Fairclough'un söylem analizi yaklaşımı, sosyal bilimlerle dilbilimi birleştiren bir çerçeve sunar<sup>8</sup>. Bu bakımdan Ebû Zerr hadisi onun yaklaşımları esas alınarak değerlendirmeye tâbi tutulmuştur. Söylem analizi konusunda Fairclough, Foucault, van Dijk, Habermas ve Wodak gibi isimler ortaya koydukları yaklaşımlar ve teoriler bakımından ön plana çıkan isimlerdir.

Toplumsal konulara yoğunlaşan araştırmacıların tercih ettiği söylem analizi yaklaşımı Fairclough yaklaşımıdır. Eğer herhangi bir politik, ideolojik veya toplumsal soruna yönelik bir çözümleme yapılması hedefleniyorsa en uygun yöntem eleştirel söylem analizidir<sup>9</sup>. Eleştirel söylem analizi (ESA), söylemin eleştirel analizine yönelik çeşitli yaklaşımları içeren disiplinler arası bir alandır. ESA, sadece bir analiz metodu değildir; eleştirel analizi, eleştirel teoriyi ve eleştirel pratikleri bir araya getiren geniş bir alanı kapsar<sup>10</sup>. Sosyal problemlere odaklanan ESA iktidar, hegemonya, eşitsizlik ve önyargı gibi sosyal fenomenlerin söylemsel kaynaklarını ortaya çıkarmak üzere metinler ve konuşmalar (ve ayrıca nesnelere, jestler, fotoğraflar, görüntüler, vb.) üzerinde çalışır; bu söylemsel kaynakların belirli sosyal, politik ve tarihsel bağlamlarda nasıl sürdürüldüklerini ve yeniden üretildiklerini araştırır. Eleştirel söylem analizinin asıl amacı, toplumda problem olarak görülen veya toplumu etkilemiş bir söylemin incelenmesi sırasında, araştırmacının incelemesini kuramsal bir temel üzerinden analiz etmesidir. Bu kuramsal temel, ilkeler ve analiz çerçeveleri ile Norman Fairclough tarafından kurulmuştur.<sup>11</sup>

<sup>5</sup> Zellig S. Harris, "Discourse Analysis", *Language* 28 (1952), 1-30.

<sup>6</sup> Edibe Sözen, *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 16; Çelik – Ekşi, "Söylem Analizi", 100; Tuncay Gür, "Post-modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi", *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks* 5/1 (2013), 185-202.

<sup>7</sup> Weiping Yang – Yuhong Sun, "Interpretation of 'Discourse' from Different Perspectives", *The International Journal-Language Society and Culture* 31 (2010), 127-138.

<sup>8</sup> Umut Şah, "Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar", *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 210-231.

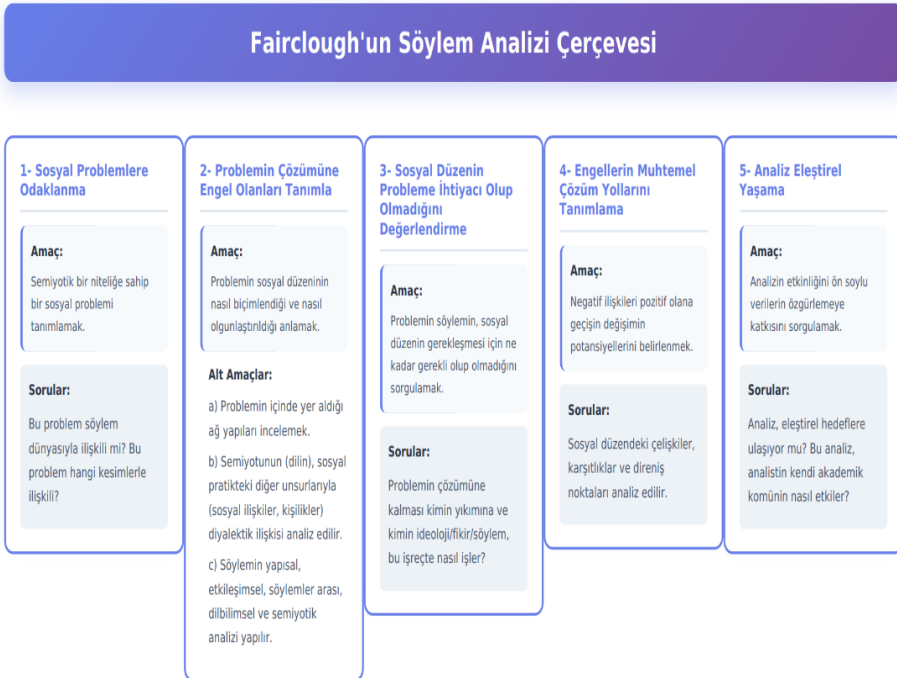
<sup>9</sup> Çelik – Ekşi, "Söylem Analizi", 100.

<sup>10</sup> Teun A. van Dijk, "Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity", *Methods of Critical Discourse Analysis*, ed. Ruth Wodak – Michael Meyer (London: Sage, 2001), 95-120; Şah, "Eleştirel Söylem Analizi", 212.

<sup>11</sup> Van Dijk, "Multidisciplinary CDA", 95-120; Şah, "Eleştirel Söylem Analizi", 212.

Norman Fairclough, ESA alanında önde gelen ve en etkili teorisyenlerden biri olarak kabul edilir. 1980'lerde eleştirel dilbilim çalışmalarının temelini oluşturduktan sonra 1990'lardan itibaren ESA'nın bağımsız bir disiplin olarak gelişmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Fairclough'un ESA çerçevesinde, semiyosis, tüm maddi sosyal süreçlerin ayrılmaz bir unsuru olarak konumlandırılır. Semiyosis, dil, beden dili, görsel imgeler veya diğer işaret sistemleri aracılığıyla üretilen anlamı ifade eder.<sup>12</sup> Dolayısıyla, ESA yalnızca yazılı veya sözlü dili değil, tüm anlam üretim biçimlerini kapsayan semiyosise odaklanır. Sosyal hayat; ekonomik, politik, kültürel ve benzeri birbirine bağlı sosyal pratiklerden oluşur ve bu pratikler çeşitli semiyotik unsurları bünyesinde barındırır. Bu bağlamda, sosyal pratikler, kültürel, ekonomik, politik ve gündelik yaşamın üretildiği süreçler olarak değerlendirilebilir. Her bir sosyal pratik, üretici faaliyetler, üretim araçları, sosyal ilişkiler, sosyal kimlikler, kültürel değerler, bilinç ve semiyosis gibi unsurları içerir<sup>13</sup>. Söylemin analiz edilmesinde değerlendirilecek kriterler ve bağlamlar Fairclough tarafından açıkça belirtilmiştir. Aşağıda bulunan tabloda Fairclough'un söylem analizi çerçevesinin görselleştirilmiş bir şeması oluşturulmuştur. Bu şema, Şah<sup>14</sup> tarafından sistematik biçimde derlenmiş olan Fairclough'un eleştirel söylem analizi çerçevesinin, dijitalleştirilmiş ve görselleştirilmiş sunumudur.

### Şekil 1. Fairclough'un Söylem Analizi Çerçevesi



<sup>12</sup> Van Dijk, "Multidisciplinary CDA", 95-120; Şah, "Eleştirel Söylem Analizi", 212.

<sup>13</sup> Norman Fairclough, "Critical Discourse Analysis", *Marges Linguistiques* 9 (2005), 76-94.

<sup>14</sup> Şah, "Eleştirel Söylem Analizi", 214.

Fairclough'un eleştirel söylem analizi, bu çalışmada kullanılacak sistematik yapıyı ortaya koymaktadır. Araştırma, bu analiz çerçevesinde yürütülmüştür. Fairclough'a göre eleştirel söylem analizi, dilin sosyal bir faaliyet biçimi olarak görüldüğü, söylemin siyasi iktidar ve söylem öğelerinin tartışıldığı disiplinler arası bir analiz yöntemidir. Fairclough, söylem analizinde herhangi bir kural olmaması nedeniyle, her araştırmacının bilgi düzeyine göre farklı yorumlamalar yapabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle eleştirel söylem analizi için birtakım temel ilkeler belirlemiştir<sup>15</sup>.

Eleştirel söylem analizi şeması ve temel ilkeleri, bu araştırmacının metodolojisini oluşturmanın yanı sıra bilimsel geçerliğini de artırmaktadır. Özellikle Fairclough yaklaşımının son aşamasında bulunan 5. madde, analizcinin çıkarlarına göre inceleme yapmasına engel olmakta, konuyu objektif bir şekilde ele alarak söylem araştırması yapmaya olanak sağlamaktadır. Eleştirel söylem analizi, toplumu ilgilendiren her konuda uygulanabilmektedir ancak bazı soyut sınırlılıkları bulunmaktadır. Bu sınırlılıklar, Fairclough'un analiz çerçevesi ve ilkesinde açıkça belirtilmiştir. Söylemlerin niteliği ve kullanım sahasına yönelik farklılıklar bulunmamaktadır. Bu çalışmada eleştirel söylem analizi, Buhârî'de yer alan Ebû Zerr rivayetini incelemek için kullanılmıştır.

## 1.2. Eleştirel Söylem Analizinin Dinî Metinlerde Kullanımı

Dinî metinlerin eleştirel söylem analizi, kutsal metinlerin dilsel, ideolojik ve toplumsal boyutlarını inceleyerek bu metinlerin toplumsal gerçeklik ve güç ilişkileriyle nasıl bağlantılı olduğunu ortaya koyar. Bu yaklaşım, metinlerin sadece içeriklerini değil, aynı zamanda toplumsal etkilerini ve ideolojik yapılarını da anlamayı hedeflemektedir. ESA'da sıklıkla Fairclough ve Van Dijk'in modelleri kullanılır. Bu modeller, metinlerin mikro (dilsel) ve makro (toplumsal) düzeyde analizini içerir. Analizler deneyime, bağlamlara ve ifadeye dayalı değerler gibi metnin biçimsel özelliklerini inceler. Ayrıca, söylem analizi; mantık, göstergebilim, dil felsefesi ve etik değerlerin meşruiyeti gibi alanlarla da ilişkilidir.<sup>16</sup>

Eleştirel söylem analizinin özellikle Fairclough yaklaşımı, toplumsal sorunlar ve dilsel özellikler arasında diyalektik bir ilişki kurmaktadır. Bu ilişki, toplumda en çok etkisi bulunan, dinî söylemleri araştırmayı gerekli kılmaktadır. Toplumsal uyum için dinlerin iletişim davranışları ve sıklıkla kullandıkları söylemlerin rasyonel bir şekilde incelenmesi önem taşımaktadır. Ayrıca dinî söylemler, güçlü ideolojik özelliklerle dolu olduğundan, bu tür iletişimde yer alan kişileri etkilemek için ideolojik gücün nasıl kullanıldığını incelemek de önemlidir<sup>17</sup>. Son birkaç on yıldır dinin objektif tanımlarına ve pozitivist araştırma yöntemlerine yönelik ilgi, daha kapsayıcı ve dinamik yaklaşımlara doğru evrilmektedir<sup>18</sup>. Bu süreçte, alternatif teoriler ve yöntemler, disiplin içinde zengin bir çeşitliliğe katkıda bulunmakta ve giderek artan bir uyum potansiyeli taşımaktadır. Din bilimciler, bilimsel titizliği koruma arzusu ile anlam odaklı yorumlama hedefi arasında

<sup>15</sup> Levent Doyuran, "Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde)", *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (2018), 301-323; Fatma Çakmak – Yasin Bilişli, "İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (2019), 99-124.

<sup>16</sup> Çelik – Ekşi, "Söylem Analizi", 105.

<sup>17</sup> Getachew Leta Muhie, "A Three-Level Analysis of Religious Texts: A Comparative Critical Discourse Analysis", *Research on Humanities and Social Sciences* (2021).

<sup>18</sup> Frans Wijzen, "Editorial: Discourse Analysis in Religious Studies", *Religion* 43/1 (2012), 1-3.

verimli bir denge kurma fırsatıyla karşı karşıyadır. Bazı araştırmacılar sosyal bilim yöntemlerini benimserken, diğerleri beşerî bilimler perspektiflerini tercih ederek açıklama ve yorumun bütünleştirici bir sentezini oluşturma yolunu açmaktadır<sup>19</sup>. Dinî metinlerin söylem analizinde kullanımı hakkında araştırmacılar, bunu destekleyici ifadelere yer vermiştir. Araştırmacılara göre dinî sosyolojide söylem analizi, din, maneviyat ve inanç kavramlarının toplumsal pratikler aracılığıyla nasıl inşa edildiğini inceleyerek, metinlerin ötesinde bir eleştirel bakış sağlar<sup>20</sup>.

Din çalışmalarında söylem analizi, pozitivist yaklaşımlara alternatif olarak, dinî metinlerin metodik ve teknik bir şekilde incelenmesini teşvik ederek, teorik tartışmalardan pratik uygulamalara geçişi sağlar. Teolinguistik bağlamda eleştirel söylem analizi, dinî dilin yapısal özelliklerini (örneğin, metin organizasyonu) inceleyerek kutsal anlamların çağdaş bağlamlarda nasıl üretildiğini aydınlatır<sup>21</sup>. Bir diğer çalışmaya göre ise, dinî söylemlerdeki deiktik unsurlar (örneğin, 'ben', 'sen', 'burası'), eleştirel söylem analiziyle incelendiğinde, metinlerin toplumsal kimlikleri nasıl şekillendirdiğini gösterir<sup>22</sup>. Dinî vaaz metinlerinde eleştirel söylem analizi ise yanıt uyandırma stratejilerini (örneğin, retoriği) inceleyerek din dilinin cemaat etkileşimini nasıl güçlendirdiğini ortaya koymaktadır<sup>23</sup>.

İslam'ın kutsal metinleri hem dinî hem de hukukî bağlamda yüksek derecede hassasiyet ve kutsallık taşır. Bu metinler, Müslüman topluluklar için inanç, öğreti ve toplumsal pratiklerin temelini oluşturmaktadır. İslam'ın ana kutsal metni Kur'an'dır ve Müslümanlar için Allah'ın doğrudan vahiy yoluyla Hz. Muhammed'e ilettiği sözleri içerir. Kur'an, İslam hukukunun ve siyasi düzenlemelerin temel dayanağı olarak kabul edilir. Kur'an'ın yanı sıra, Müslümanlar için ikinci en önemli rehber kaynak Sünnettir. Sünnet, Hz. Muhammed'in söz, davranış ve onaylarından oluşan geleneklerdir ve uzman alimler tarafından hadis metinlerinden çıkarılır. Hadisler, Kuran gibi kutsal kitap statüsünde olmasa da kanonik (genel olarak kabul edilen/doğrulanmış) kabul edilir ve İslam kültürü ile günlük yaşam için önemli bir rehberdir. Hadisler, Hz. Muhammed'in ve sahabelerin tarihsel raporlarını içerir; bu raporlar, Kur'an'ın ilahi vahiy niteliğine karşın daha çok tarihsel ve pratik bağlamda rehberlik sunar<sup>24</sup>.

Dinî metinlerin (ayet, hadis ve rivayetlerin) söylem analizi ile incelenmesi konusunda yapılmış Türkçe çalışmalar mevcuttur. Özer'in, "Hadislerin Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Retorik Analizi: Vadettikleri ve Sınırlılıkları" makalesi bulunmaktadır. Bu makale belagat terimlerinden, Yunan retoriğine ve Aristo'nun söylev özelliklerinden günümüz

<sup>19</sup> Wijsen, "Editorial: Discourse Analysis", 2.

<sup>20</sup> Titus Hjelm, "Discourse Analysis", *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*, ed. Michael Stausberg – Steven Engle (London: Routledge, 2011), 134-150.

<sup>21</sup> Fauzan Alnizar, "An Introduction to Religious Language Exploring Theolinguistics in Contemporary Contexts", *Critical Research on Religion* 12/1 (2024), 112-114.

<sup>22</sup> Martins Odion John – Angela Mowang Okoro – Henry Uche Amos, "Deictic Analysis of a Religious Discourse: Analysis of Deictics in Religious Discourse" (Erişim 18 Kasım 2025), <https://www.researchgate.net/publication/372718165>

<sup>23</sup> Asiuwuhu Vivian Uhunmwangho – Famous Ejiroghene Oghiator, "The Language of Religion as Discourse: Analysis of the Syntactic Structures in Proverbs Chapter Nine", *International Journal of Culture and Religious Studies* 3/1 (2022), 31-47.

<sup>24</sup> Abdalhakim Elnesil, "A Critical Discourse Analysis of King Khalid University Students' Translation of Untranslatability in Islamic Religious Texts", *International Journal of Linguistics, Literature and Translation* (2023).

retoriğine bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmada, hadislerin anlaşılmasına yönelik geçmiş çabalara değinerek retorik analizinin hadislerin anlaşılması konusunda vadettiği hususlara değinilmiştir.<sup>25</sup> Özer, tarafından "Söylem Çözümlemesi ve Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Katkıları" isimli makale bulunmaktadır. Bu makale, İslam dini rivayetlerinin anlaşılması, açıklanması ve yorumlanması için söylem analizinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Alan yazında yapılan ve kuramsal olarak söylem analizi tekniği ile dinî metinleri ilişkilendiren ilk çalışma olması bakımından önemlidir. Bu çalışmada da Fairclough'un eleştirel söylem analizi tekniğinin gerekliliği vurgulanmıştır.<sup>26</sup>

Demir tarafından "Bir Dinî Söylem Analizi (Psikolojik Bir Yaklaşım)" konulu yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Çalışma, bu alanda Türkiye'de yapılan tezler arasında ilk ve üzerine yeni bir çalışma yapılmamıştır. Tezde tefsirler ile söylem analizinin farklı olduğunu, söylem analizi tekniğinin de dinî metinlerde kullanılması durumunda metinlerin daha iyi anlaşılacağı sonucuna varılmıştır.<sup>27</sup> Abanoz ve Kılıç'ın "Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi ile İncelenmesi" çalışması, kıraat ilminin temel meselelerinden biri olan yedi harf (ahrufu's-seb'a) ile ilgili rivayetler "söylem analizi" tekniğiyle ele alınmıştır.<sup>28</sup> Çalışma, Türkçe çalışmalar arasında söylem analizinin dinî metinlerde kullanımı hakkında ilk yapılan araştırmalar arasında değerlendirilmektedir.

Doğrudan söylem analizi yapılmayan ancak içeriğinde yer alan araştırmalar bulunmaktadır. Gündüzöz, "Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivayetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu -Hudeybiye Antlaşması Örneği" çalışmasında, anlatı bilim tekniklerinden yararlanılarak hadislerin edebî bakımdan incelenmiştir. İçerisinde söylem ve retorik unsurlarına değinilmiştir.<sup>29</sup>

Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi" makalesi hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanması hakkında Hz. Peygamber'in kullandığı dolaylı anlatım üslubunu analiz etmiştir ancak herhangi bir söylem analizi tekniği kullanılmamıştır.<sup>30</sup> Demir vd., "Din Eğitimi Açısından Bir Hadis-i Şerifin Göstergibilim Yöntemiyle İncelenmesi" konulu makalesinde, hadisin dil ile ilgili içeriği, göstergibilimsel okuma yöntemiyle söylem, anlatı ve mantık-anlam yönlerinden çözümlenmesi yapılmıştır.<sup>31</sup> Göstergibilim yöntemi ekseninde yapılan çalışmada yer yer söylem çözümlemesi de uygulanmıştır.

Bu çalışmaların yanı sıra uluslararası literatürde doğrudan söylem analizi ve dinî

<sup>25</sup> Salih Özer, "Hadislerin Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Retorik Analiz: Vadettikleri ve Sınırlılıkları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 233-258.

<sup>26</sup> Özer, "Söylem Çözümlemesi", 41.

<sup>27</sup> Zeynep Demir, *Bir Dinî Söylem Analizi (Psikolojik Bir Yaklaşım)* (Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2008).

<sup>28</sup> Selman Abanoz – Sami Kılıç, "Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi", *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2025), 523-562.

<sup>29</sup> Soner Gündüzöz, "Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivayetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu -Hudeybiye Antlaşması Örneği-", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2011), 9-30.

<sup>30</sup> Saffet Sancaklı, "Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi", *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2017), 105-146.

<sup>31</sup> Hüseyin Demir – Recep Taha Gedikli – Mehmet Şeker, "Din Eğitimi Açısından Bir Hadis-i Şerifin Göstergibilim Yöntemiyle İncelenmesi", *Universal Journal of Theology* 2/2 (2017), 143-161.

metinleri içeren çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar İslamî metinler ve söylem analizi olarak sınıflandırıldığında uluslararası literatürde çalışmalar bulunmaktadır. Quba ve Qatawna tarafından yapılan “Kur’an-ı Kerim’deki Duha Suresi’nin Söylem Analizi: Çağdaş Söylem İçin Sonuçları” makalesi, Duha Suresindeki anlamı şekillendirmek ve sosyal yapılar ile ideolojileri inşa etmek için mecazi dili ve metinler arası göndermeleri kullanmıştır.<sup>32</sup> Mozafari ve Rostami tarafından yapılan “Hucurat” Suresinin Anlatsal Söylem Analizi: Fairclough’cu Bir Çalışma” Hucurat Suresi’nin eğitim üzerine anlatı söylemi ve İslami değer sistemini tanımlayan sosyal söylemlerle uyumu araştırılmıştır.<sup>33</sup>

Abouelnour vd. tarafından yapılan “Kuran-ı Kerim’de etkileşimli iletişimsel söylem: Müzakereci bir yaklaşım”, Kuran’daki etkileşimli iletişimsel söylemi analiz etmeyi amaçlamakta olup bu söylemin İslam toplumundaki anlayış ve uygulamaları geliştirmeyi hedeflemektedir.<sup>34</sup> Muhie tarafından yapılan “Dinî Metinlerin Üç Düzeyli Analizi: Karşılaştırmalı Eleştirel Söylem Analizi” makalesi, Hristiyan ve Müslüman dinî metinleri, söylemlerinde deneyimsel, ilişkisel ve ifade edici değerlerin önemini vurgulayarak önemli dilbilimsel ve ideolojik farklılıklar göstermektedir.<sup>35</sup>

Uluslararası literatürde Hristiyan dinî söylemlerin ve İslamî dinî söylemlerin analizine birçok kez yer verilmiştir ancak bu araştırmaların tümünde kuramsal bir söylem analizi tekniği uygulanmamıştır. Hem hadis metinlerinde ve rivayetlerde hem de Kur’an-ı Kerim ayetleri üzerine yapılan söylem analizi çalışmaları yukarıdaki şekilde özetlenmiştir. Bu araştırma “Hadis Metinleri Üzerine Söylem Analizi Çalışması: Ebû Zerr Hadisi Örneği” için özellikle güncel (2020 sonrası) kaynaklar tercih edilmiştir. Türkçe literatürde araştırmaların az olması sebebiyle literatür sınırlamaları daha esnek bırakılmıştır ancak bu konuda yapılan tüm çalışmalara da değinilmiştir.

### 1.3. Ebû Zerr’den Nakledilen Kelime-i Tevhîd Hadisi ve Sıhhat Değeri

Bu çalışmada söylem analizi için temel alınan Ebû Zerr hadisi, hem Sahîh-i Buhârî’de hem de Sahîh-i Müslim’de nakledilmektedir<sup>36</sup>. Bu durum, hadisin en yüksek düzeyde güvenilir olduğunu gösterir ve sosyal bilimsel bir analizde güçlü bir veri kaynağı sunar. Buhârî ve Müslim’in eserleri, hadis biliminde en sağlam iki kaynak olarak kabul edilmektedir. Buhârî ve Müslim’in ortak naklettikleri “müttefekün aleyh” olarak adlandırılmaktadır. Son dönem hadis alimi Ahmed Muhammed Şâkir, hadis otoritelerinin Sahîhayn hadislerinin tamamını teraddütsüz sahih kabul ettiğini, bu hadislerin hiçbirinde tenkit edilecek bir yön ve zayıflık bulunmadığını ifade etmektedir.<sup>37</sup>

Ebû Zerr hadisinin Sahîhayn’da aktarımında küçük bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bu

<sup>32</sup> Ahmad Quba – Maher Qatawna, "A Discourse Analysis of Surah Al-Duha in the Holy Quran: Implications for Contemporary Discourse", *World Journal of English Language* (2023).

<sup>33</sup> Sima Mozafari – Maryam Rostami, "Narrative Discourse Analysis of 'Hojarat' Surah: A Faircloughian Study", *Studies in Arabic Narratology* (2021).

<sup>34</sup> M. Abouelnour vd., "Interactive Communicative Discourse in the Holy Qur'an: A Deliberative Approach", *Edelweiss Applied Science and Technology* (2024).

<sup>35</sup> Muhie, "A Three-Level Analysis", 3.

<sup>36</sup> Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *El-Câmiu 's-sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), "İman", 22; Buhârî, "Rikâk", 17; Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *El-Câmiu 's-sahîh* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, t.y.), "İmân", 40.

<sup>37</sup> Kandemir, "Sahîhayn", 35/527.

metinlere aşağıda yer verilmiştir. Ebû Zerr hadisinin aktarımları arasındaki fark, “Zina etse de hırsızlık yapsa da!” ifadesinin bir metinde 3 defa, diğer metinde 4 defa tekrar edilmiş olmasıdır. Aktarımlar arasında farklılık dilsel veya bağlamsal yönden değil, cümleye ve anlama yapılan vurgudan kaynaklanan bir farklılıktır ve bu da söylemin toplumsal genel kabulünden farklı olduğuna işaret etmektedir. Metinler arasında dilsel, toplumsal ve diektik açıdan fark bulunmaması sebebiyle eleştirel söylem analizi, benzer anlamlar içeren tüm metinlere değil, yalnızca bir metne yapılmıştır.

Hadis metni Buhârî'nin *el-Câmiü's-Sahîh*'inde şu şekilde nakledilmektedir;

1- Ebû'l-Esved ed-Dîlî, Ebû Zerr'in (r.a) şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

Ben bir keresinde Peygamber (s.a.s)'i ziyarete geldim. O, üzerinde beyaz bir elbise olduğu halde uyuyordu. Döndüm sonra yine geldim. Bu defa uyanmıştı. Bana;

- “Lâ ilâhe illallah deyip de sonra bu hal üzere ölen kul mutlaka cennete girer” buyurdu. Ben:

O kul zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. Rasûlullah:

“Zina etse de hırsızlık yapsa da girecektir” buyurdu. Ben:

Zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye tekrar sordum. O:

“Zina etse de hırsızlık yapsa da!” buyurdu. Ben (üçüncü defa):

Zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum. (Efendimiz):

“Ebû Zerr'in burnu yere sürtünse dahi!” buyurdu.

Buhârî bu hadisin sonuna şu ilavede bulunmuştur: “Bu durum, o kişinin ölüm anında veya daha öncesinde pişman olup tevbe etmesi şartına bağlıdır.”<sup>38</sup>.

2- Müslim'in *el-Câmiü's-Sahîh* adlı eserinde ise şu ifadelerle nakledilmektedir;

Ebû'l-Esved ed-Dîlî, Ebû Zerr'in (r.a) şöyle söylediğini rivayet etmiştir:

Ben bir keresinde Peygamber (s.a.s)'in yanına gittim uyuyordu. Üzerinde beyaz bir elbise vardı, sonra tekrar yanına gittim, onun uyumakta olduğunu gördüm. Sonra onun yanına gittiğimde uyanmıştı. Yanına oturdum, şöyle buyurdu;“Lâ ilâhe illallah deyip de sonra bu hal üzere ölen kul mutlaka cennete girer.” Ben:

Zina etse de hırsızlık yapsa da mı? dedim.

Rasûlullah: “Zina etse de hırsızlık yapsa da girecektir” buyurdu. Ben:

Zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye tekrar sordum.

O: “Zina etse de hırsızlık yapsa da” buyurdu. Ben (üçüncü defa):

Zina etse, hırsızlık yapsa da mı? diye sordum.

<sup>38</sup> Buhârî, “Libâs”, 24.

O: "Zina etse de hırsızlık yapsa da!" buyurdu.

Üç defa tekrardan sonra dördüncüsünde

"Evet 'Ebû Zerr'in burnu yere sürtünse dahi!" buyurdu". Ebû'l-Esved dedi ki: Bunun üzerine Ebû Zerr: "Ebû Zerr'in burnu yere sürtünse dahi diyerek dışarı çıktı."<sup>39</sup>.

Aynı olay örgüsüyle nakledilen bir diğer rivayet, Ebû'd-Derdâ tarafından aktarılmaktadır<sup>40</sup>. Buhârî eserinde bu rivayete iki yerde değinmektedir<sup>41</sup>. İlk olarak Kitâbü'r-Rikâk'ta Ebû'd-Derdâ rivayetine temas etmiş ve hadis için "hadisinin üzerini çiziz /hadisini almayın" anlamında "اضربوا على حديث أبي الدرداء" demiştir. Bu ibare, genellikle bir hadisin sıhhat yönünden problemlili olduğuna ve senedinde metruk (rivayetleri kabul edilmeyen) kimseler bulunduğuna işaret etmek için kullanılmaktadır<sup>42</sup>.

Buhârî'nin Ebû'd-Derdâ rivayetine yönelik ikinci teması, Ebû Zerr rivayeti bağlamında olmuştur. Hadisin râvîlerinden A'meş, Zeyd b. Vehb'e bu olayın Ebû'd-Derdâ'dan da nakledildiğini zikretmiştir. Bunun üzerine Zeyd b. Vehb, hadis literatüründe nadiren rastlanan bir üslup ile yemin ederek şöyle demiştir: "Vallâhi, bu hadisi bana Ebû Zerr, Rebeze'de nakletti". Aynı şekilde rivayetin sonunda da: "Şehâdetle yemin ederim ki, bu hadisi bana Rebeze'de Ebû Zerr rivayet etti" diyerek, hadisin Ebû'd-Derdâ'dan değil, Ebû Zerr'den alındığını kesin bir dille teyit etmiştir<sup>43</sup>. Rebeze, Ebû Zerr'in vefatından önce iki yıla yakın bir süre kaldığı Medine yakınlarındaki bir köydür<sup>44</sup>.

Buhârî'nin tespitleri dikkate alındığında, Ebû Zerr rivayetinin öncelikli, Ebû'd-Derdâ rivayetinin ise ikincil düzeyde değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, Ebû Zerr ve Ebû'd-Derdâ rivayetlerinde hem olay örgüsünün hem de ifade biçimlerinin birbirine oldukça yakın olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'in, "*Kim kelime-i tevhid üzere ölürse cennete girer*" müjdesini vermesi üzerine, sahâbî râvînin şaşkınlıkla "Zina etse de hırsızlık yapsa da?" sorusunu aynı ifadelerle tekrarlaması, her defasında Rasûlullah'ın aynı şekilde mukabelede bulunması ve sonunda "رغم أنف / burnu yere sürtünse bile" ifadesini kullanması, bu iki rivayetin aynı olaya dayalı olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Ancak sahâbî râvîlerin farklı oluşu, bu iki rivayetin Hz. Peygamber'in aynı hakikati farklı zamanlarda farklı sahâbîlere tekrarlamış olması şeklinde yorumlanmasına imkan tanımaktadır. Her ne kadar Buhârî, *Sahîh'*inde Ebû'd-Derdâ rivayetini mürsel oluşu nedeniyle zayıf saymış olsa da iki rivayeti, farklı zamanlarda gerçekleşmiş iki ayrı hadiseye ait görmek de mümkündür. Dolayısıyla, Hz. Peygamber'in benzer bir ifadeyi

<sup>39</sup> Müslim, "İmân", 40; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *El-Câmiu's-sahîh* (Sünenü't-Tirmizî) (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y.), "Birr", 4.

<sup>40</sup> Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001), 5/152.

<sup>41</sup> Buhârî, "Rikâk", 13; Buhârî, "İsti'zân", 30.

<sup>42</sup> Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebû Hâtîm, *El-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Maârif, 1271), 1/45.

<sup>43</sup> Buhârî, "İsti'zân", 30.

<sup>44</sup> Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gifârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/266-269.

hem Ebû Zerr'e hem de Ebû'd-Derdâ'ya yönelik olarak farklı zamanlarda kullanmış olması ihtimali göz ardı edilmemelidir<sup>45</sup>.

Buhârî'nin, Ebû'd-Derdâ rivayetinde yer alan bazı râvîler hakkında zabt ve adâlet yönünden itirazlar ileri sürmüş olması ve bazı hadis âlimlerinin Ebû Zerr rivayetini sahîh, Ebû'd-Derdâ rivayetini zayıf kabul etmeleri gibi sebeplerle bu çalışmada, Ebû Zerr rivayeti esas alınacaktır.

Hadisin sıhhat durumunu belirten bu açıklamalar, söylem analizi açısından hadisin dilsel yapısını, diyalog biçimini ve mesajını güvenle inceleyebileceğimiz anlamına gelmektedir. Hadis, yalnızca bir dinî hüküm değil, aynı zamanda sosyal bir etkileşim örneği olarak da değerlendirilebilir; zira sahabe ile Peygamber arasındaki tekrar, ısrar ve vurgu içeren diyalog, iletişim dinamiklerini yansıtır. Bu güvenilir zemin, çalışmamızda metin, anlam ve bağlam arasındaki ilişkilerin sağlıklı bir şekilde analiz edilmesini mümkün kılar.

#### 1.4. Problem Durumu

Bu hadis, sahabe ile Rasûlullah arasında cereyan eden canlı bir diyalog halinde nakledilmiş bir rivayettir. Sahabenin üç kez tekrar ettiği soru, Rasûlullah'ın her defasında aynı cevabı vermesi, dördüncü tekrarda ise "burnu yere sürtülse dahi" ifadesiyle hükmü pekiştirmesi, rivayetin pedagojik ve tebliğ edici karakterini ortaya koymaktadır. Bu yapı, yalnızca bir akâid hükmünü değil, aynı zamanda insan tabiatındaki tereddüt, ısrar ve kesinlik arayışı gibi psikolojik unsurları da yansıtmaktadır.

Bu rivayet, kelâm ve akâid sahasında müteaddit meseleleri gündeme getirmiştir. Bu meselelerden başlıcaları şunlardır:

- Tevhîd kelimesini söyleyen bir müminin, büyük günah işlemesi hâlinde ahiretteki durumu,
- "Cennete girme" vaadinin kapsamı ve şartları,
- Büyük günah işleyenin imanla ilişkisi (Ehl-i Sünnet ile Haricîyye arasındaki ihtilâf),
- Tevbenin ve amelin, tevhîd kelimesiyle birlikte taşıdığı değer.

Aşağıda bu meseleler, hadis metninden hareketle Fairclough'un söylem analizi çerçevesinde ele alınacaktır.

Bu araştırmanın problem sorusu şu şekilde belirlenmiştir: İslam dini peygamberi Hz. Muhammed'in, söylediği kelâmî meseleleri kapsayan tartışmalı hadislerin söylem analizi bakış açısıyla sonuçları nedir/nasıl yorumlanmalıdır?

Alt problemler Fairclough'un söylem analizi çerçevesine göre belirlenmiştir. Çalışmanın amacı, söylemi sistematik bir analizle çözümlenektir. Analizde problem sorusunun dışında kalan problemlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla, sistematik bir analiz olan Fairclough'un 5'li çerçevesi bilimsel bir çözümlenmeye imkân tanımaktadır. Aşağıda bulunan analiz soruları bu araştırmanın alt problemini oluşturmaktadır.

1. Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisinin analiz edilmesinin gerekliliği nedir?
2. Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisindeki söylem, toplumun hangi

<sup>45</sup> Enbiya Yıldırım, *Geleneksel Hadis Yorumculuğu* (İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2019), 112.

kesimlerini ilgilendirmektedir?

3. Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisindeki söylemin sosyal düzenle bağlantısı nedir?
4. Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisindeki söylem probleminin muhtemel çözüm yolları nelerdir?
5. Ebû Zerr'den nakledilen Kelime-i Tevhîd hadisindeki söylem analizinin eleştirel yansımaları nedir?

## 2. Yöntem

### 2.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen kullanılmıştır. Fenomenoloji araştırmalarında, tek bir kavram veya düşüncenin ifade edildiği, araştırılacak bir fenomene vurgu yapılmaktadır. Fenomenoloji araştırmaları, bütüncül bir betimleme ortaya koyar. Bu betimleme onların "neyi", "nasıl" deneyimlediklerinden oluşur<sup>46</sup>.

Nitel desenler, veri toplama, analiz etme ve yazımla ilgili süreçleri içerirler<sup>47</sup>. Bu araştırmada yöntem olarak kullanılan temel nitel araştırma, anlam ve anlama süreçlerine odaklanan, mülakat, gözlem ve dokümanlar aracılığıyla veri toplanan, tümevarımsal özellikte ve karşılaştırmalı veri çözümlemesi sunan araştırmalar için kullanılmaktadır<sup>48</sup>. Bu araştırma, nitel araştırma yöntemleri içerisinde tümevarımsal araştırma niteliği bulunan bir çalışmadır. Temel nitel araştırma yöntemi ise şemsiye bir kavram olup, sosyal bilimlerde kullanılan tüm bu süreçleri kapsayan bir çerçeve özelliği taşır<sup>49</sup>. Söylem analizi, sosyal araştırmalar içinde bir yöntem olup mevcut söylemleri yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme ya da mevcut söylemlerin özelliklerini açığa çıkarma özelliğine sahiptir. Söylem analizleri açıkça söylem üretme yollarıdır. Her sosyal araştırma gibi söylem analizi de "verilere", "analiz" ve "sonuçlara" dayanır<sup>50</sup>.

### 2.2. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Bu çalışmanın analizi sırasında, Fairclough'un "Eleştirel Söylem Analizi Çerçevesi" kullanılmıştır. Söylem analizi çalışmalarında, analizcilerin farklı yaklaşımları ve diğer çalışmaları yeterince referans göstermemesi, bu yöntemin önemli bir sınırlılığı olarak değerlendirilir. Söylem analizcileri, genellikle kendi dışlarındaki toplumsal yapılar ve grupların söylemlerini incelerler; bu durum, analistin dıştan bir "gözlemci" konumunda olmasıyla yakından ilişkilidir. Ne yönden bakılırsa bakılsın, söylem analizcileri temelde

<sup>46</sup> John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, çev. Mesut Bütün – Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013), 77; Clark Moustakas, *Phenomenological Research Methods* (Thousand Oaks, CA: Sage, 1994), 50.

<sup>47</sup> John W. Creswell – J. David Creswell, *Araştırma Deseni: Nitel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2021), 34.

<sup>48</sup> Sharan B. Merriam, *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*, çev. Selahattin Turan (Ankara: Nobel Yayınları, 2013), 27.

<sup>49</sup> Merriam, *Nitel Araştırma*, 28; Ali Yıldırım – Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 12. Basım, 2021), 33.

<sup>50</sup> Norman Fairclough – Ruth Wodak, "Critical Discourse Analysis", *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, ed. Teun A. van Dijk (London: Sage, 1998), 2/258-284; Sözen, Söylem, 83.

akademisyenler veya entelektüeller olarak konumlanır<sup>51</sup>.

Söylem analizi, temelde tekrarlanan ve dikkatli okumalara dayanır; burada odak, genel kavramlardan ziyade söylem pasajlarının incelikli ayrıntılarındanadır. Analiz süreci, prensipte birbirini tamamlayan iki aşamayı içerir: Birincisi, söylemin kapsamı, açıklamaları, farklılıkları ve tutarlılıkları; ikincisi ise fonksiyonlarıdır. Analist, söylemin yapısal özelliklerine ve işlevsel boyutlarına odaklanır. Söylem analizinden elde edilen çıkarımlar, doğrudan veri olarak değil, yorum niteliğinde değerlendirilmelidir<sup>52</sup>.

### 2.3. Araştırmanın Nesnesi ve Verilerin Toplanması

Söylem analizi vasıtasıyla gerçekleştirilen araştırmaların en büyük avantajı, onun araştırmacının etkisi ya da yönlendirmesi dışında doğal kayıt ve belgelere dayalı olmasıdır. Gündelik konuşmalar, yazıya aktarılmalar, mektuplar, resmî belgeler, bilimsel yazılar; bütün bunlar araştırmacının üretmediği sosyal dokulardır<sup>53</sup>. Bu araştırmanın inceleme nesnesi Hz. Peygamber'den Ebû Zerr'in aktardığı Kelime-i Tevhîd hadisidir. Veriler, Sahîhayn'dan (Buhârî ve Müslim'in eserinden) toplanmıştır. Sahîhayn, sahih hadisleri ihtiva eden iki kitap anlamına gelmektedir ve İslam alimleri tarafından Kurân-ı Kerim'den sonra en sahih kitaplar olarak kabul edilmiştir.<sup>54</sup>

### 3. Bulgular

Bulgular bölümünde hadisin sıhhat değeri doğrultusunda Ebû Zerr'e değinilmiştir ve problem soruları üzerinden Fairclough'un yaklaşımına göre eleştirel söylem analizi basamakları uygulanmıştır.

#### 3.1. Ebû Zerr (ö. 32/653) Kimdir?

Ebû Zerr'in tam adı Cündeb b. Cünâde b. Süfyân el-Gıfârî'dir. Aslen baskın ve yol kesmeleriyle tanınan Gıfâr kabilesine mensuptur. İslâm'dan önce putlara tapmayı terk ederek putperestliğe mesafeli durmuş sahâbîlerden biridir. İslâm'ın ilk yıllarında Mekke'ye gelerek Hz. Peygamber'le görüşmüş, ilk Müslümanlar arasında yer almış ve Müslümanlığını Kâbe'de açıkça ilan ettiği için müşriklerin saldırısına uğramıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber kendisini kabilesine dönerek tebliğle meşgul olmasını tavsiye etmiş, o da bu tavsiyeye uyarak kabilesine dönmüş ve Gıfâr kabilesinin önemli bir kısmının İslâm'a girmesine vesile olmuştur<sup>55</sup>. Ebû Zerr, Uhud (3/625) veya Hendek (5/627) Gazvesinden sonra Medine'ye hicret etmiş ve Medine'de Suffe ehliyle birlikte yaşamıştır. Bu süreçte Mescid-i Nebevî'de yatıp kalktığı için Hz. Peygamber'e hizmet etmiş ve yanında fazlaca zaman geçirme imkanı bulmuştur<sup>56</sup>. Hz. Peygamberle beraber bazı gazvelere katılmış, ancak idarî görevleri ve emirliği reddederek sade bir hayat tarzı tercih etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonraki fetihlerde bulunmuş fakat özellikle

<sup>51</sup> Fairclough, "Critical Discourse Analysis", 225.

<sup>52</sup> Sözen, Söylem, 119.

<sup>53</sup> Sözen, Söylem, 96.

<sup>54</sup> M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008), 35/527.

<sup>55</sup> Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehabî, *Siyerü A'lâmi'n-nübelâ* (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, t.y.), 1/89.

<sup>56</sup> Levent Bilgiç – Nurullah Agitoğlu, "Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadis Rivayeti", *Batman Akademi Dergisi* 5/1 (2021), 73-116.

zenginlik ve servet biriktirme konularında yöneticilere yönelik sert eleştirileriyle tanınmış, bu tutumu Muâviye ve Hz. Osman'la arasında ihtilafa yol açmıştır. Hz. Osman dönemindeki fikir ayrılıklarının sonunda Ebû Zerr, Medine'den ayrılarak Rebeze'ye yerleşmiştir. Vefatına kadar yaklaşık iki yıl burada münzevî bir hayat sürmüş ve hicretin 32. Yılında ömrünü burada tamamlamıştır<sup>57</sup>.

İslâm öncesinde sert mizacı, yol kesme ve şiddet içeren fiillerle tanınan Ebû Zerr, İslâmî terbiyenin etkisiyle köklü bir değişim geçirerek fakir ve muhtaçların himayesine yönelen, alçakgönüllü bir kimliğe bürünmüştür. Öyle ki, hizmetkârıyla aynı giysiyi paylaşan ve aynı sofrada yemek yiyen bir mütevacılık sergilemiştir<sup>58</sup>. Bununla birlikte cesareti, dürüstlüğü ve sözünü sakınmayan açık yürekliliğiyle de öne çıkmıştır. Ebû Zerr, Allah'ın emir ve yasaklarını te'vile başvurmaksızın yerine getiren, cihad konusunda geri durmayan ve dünyevî menfaatlere kıymet atfetmeyen bir şahsiyetti. Mal ve servetin, öncelikle aile fertlerine helâl lokma sağlamak ve geri kalanının da ahiret yolunda harcanmak üzere kazanılması gerektiğini düşünürdü.<sup>59</sup> Hz. Peygamber'in "Ebû Zerr yeryüzünde İsbâ b. Meryem'in zühdüyle yürür" rivayeti de bunu desteklemektedir<sup>60</sup>.

Hadis külliyatında Rasûlüllah'tan naklettiği 281 rivayet yer almaktadır<sup>61</sup>. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde toplam 171 rivayeti nakledilmiştir. Sahîhayn'da 33 rivayeti bulunmaktadır; bunlardan 19'u Müslim, 2'si Buhârî tarafından rivayet edilmiştir. 12 rivayet ise her iki sahih kaynaktan da ortak olarak (müttefekun aleyh) nakledilmiştir.<sup>62</sup>

## 1. Alt Probleme İlişkin Bulgular

1. alt problemde "sosyal düzenin probleme ihtiyacı olup olmadığını değerlendirme" yer almaktadır. Bu problemin olumlu veya olumsuz manada çözüme kavuşturulmasının sosyal düzene etkisi incelenmiştir. Bu süreçte probleme olan ihtiyaç analiz edilmiştir.

### 1.1. Sosyal Düzenin bu Söyleme/Probleme İhtiyacı Var Mı?

Ebû Zerr hadisi, Tevhîd akidesinin kurtarıcı niteliğini merkeze alan bir söylem üretmekte ve erken dönem İslam toplumunda inanç birliğini sağlamaya yönelik önemli bir işlev üstlenmektedir. Toplumsal yapı açısından bakıldığında, imanın özünü oluşturan Tevhîd vurgusunun güçlü şekilde hatırlatılması, özellikle farklı kabile ve kültürlerin İslam'a yeni dahil olduğu bir dönemde dinsel bütünlüğü ve manevî birliği merkeze alan bir rol oynamaktadır. Bu yönüyle sosyal düzen, söz konusu söyleme açık biçimde ihtiyaç duymaktadır.

Ancak hadisin içerdiği müjde, "ameli terk etme" riskini barındırdığı için belirli bir problematiği de gündeme getirmektedir. Bu problemin çözümsüz bırakılması, yani iman-amel ilişkisinin netleştirilmemesi, kısa vadede dinî sorumlulukları gevşek tutmak isteyen bireylerin lehine görünmekle birlikte, uzun vadede toplumsal düzen ve dinî pratiklerin istikrarı açısından zararlıdır. Çünkü sorumluluk bilincinin zayıflaması hem

<sup>57</sup> Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267

<sup>58</sup> Buhârî, "İman", 22; Bilgiç - Agitoğlu, "Ebû Zer el-Gıfârî", 52.

<sup>59</sup> Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî". 10/267.

<sup>60</sup> Tirmizî, "Menâkıb", 35.

<sup>61</sup> Aydın, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267

<sup>62</sup> Bilgiç-Agitoğlu, "Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadis Rivayeti", 89.

toplumsal normları hem de ahlakî bütünlüğü olumsuz etkiler.

Bu nedenle Hz. Peygamber'in, Muâz b. Cebel rivayeti gibi aynı manayı içeren hadislerde söylemi hemen yaygınlaştırmama yönünde uyarıda bulunduğunu ifade eden rivayetler yer almaktadır<sup>63</sup>. Böylece Tevhîd merkezli müjde korunurken, toplumun ibadet ve sorumluluk bilincini zaafa uğratabilecek bir yorumun önüne geçilmiştir. Bu kontrollü aktarım, söylemin iki yönlü işleyişini ortaya koymaktadır:

1. Tevhidi güçlendiren kurtuluş söylemi,
2. Amel bilincini koruyan düzenleyici söylem.

Sonuç olarak, Ebû Zerr hadisine ilişkin söylem hem inanç esaslarını pekiştirmekte hem de dinî pratikleri muhafazaya yönlendirmektedir.

## 2. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Bu bölümde söylem analizi çerçevesindeki “problemin çözümüne engel olanları tanıma” basamağı ele alınmıştır. Problemin çözümüne engel olan kişi, olay, fikir, nesne ya da bakış açısını ortaya çıkarmak hedeflenmiştir. Problemin sosyal düzenle bağlantısını ortaya çıkarmak için üç yaklaşım izlenmiştir. Fairclough'un analiz çerçevesinde bulunan üç alt amaç, problemin sosyal düzenle bağlantısını ortaya çıkarmaktadır.

### 2.1. Problemin İçinde Bulunduğu Sosyal Pratikler

Problem, müşrik bir topluma iman ve tevhidi merkeze almayı telkin eden bir değişim ortamında meydana gelmektedir. Cahiliye devri olarak adlandırılan İslam öncesi Arap toplumunda, puta tapma, şirk ve zulüm farklı boyutlarda görülmekteydi. Bir taraftan da günah işleyen kimsenin Cennete girip girmeyeceğine dair sorular zihinleri kurcalamaktadır. Ebû Zerr'in bu konudaki tekrarlayan soruları da buna işaret etmektedir.

Problemin sosyal düzenle olan bağlantısı iki aşamalı olarak ele almak yerinde olacaktır. İlk bölümde problemin Tevhîd vurgusu ile ilişkisi, “Şirk Sorunu ve Tevhîd İlkesinin Merkezî Rolü” başlığı altında ele alınmıştır. İkinci bölümde ise büyük günahlar ile ilişkisi “Büyük Günah İşleyen Kimsenin Durumu” başlığında incelenmiştir. Rivayetin “Amel imana zarar verir mi?” ya da “iman ve amel bir bütün müdür yoksa birinden ayrı mıdır?” gibi kelimeli soruları gündeme getiren bir yönü bulunmaktadır. Bu sorular, hadisin ortaya çıktığı sosyal düzenin iki büyük pratiğini ortaya koymaktadır. Sosyal düzen bu sayede problemin coğrafi durumunu, dönemin sosyolojik ve fikrî paradigmasını anlaşılır kılmaktadır.

#### 2.1.1. Şirk Sorunu ve Tevhîd İlkesinin Merkezî Rolü

Hz. Peygamber'in, “Lâ ilâhe illallah deyip de sonra bu hal üzere ölen kul mutlaka cennete girer” ifadesinin arka planını ortaya koyması açısından dönemin inanç eğilimleri konusundaki durumunu bilmek önem arz etmektedir. Çünkü “Lâ ilâhe illallah” demek tevhidi bir inanç olarak benimsemek demektir ve bu hal üzere ölmek ise şirke düşmeden tevhîd inancıyla ruhu teslim etmek demektir. Zira, İslâm inancının ve Hz. Peygamber'in mesajının odak noktasını tevhîd (Allah'ın birliği) ilkesi oluşturmaktadır. Kur'ân-ı Kerim, şirk inancının hâkim olduğu bir toplumsal yapıda nazil olduğundan, ilahî vahyin ve

<sup>63</sup> Buhârî, “İlim” 49; Müslim, “İmân” 10.

İslâmî öğretilerin merkezinde her zaman Allah'ın birliği yer almıştır. Bu nedenle İslâm'ın temel amacı, insanları şirkten uzaklaştırmak ve onları tevhîd inancına davet etmek olmuştur. Tevhidin karşısı olan şirk, Kur'an'da ve hadislerde en ağır günahlardan biri olarak nitelendirilmiş; Allah'ın birliğini vurgulayan ifadelerin yanında, O'nun hiçbir ortağının veya benzerinin bulunmadığını belirten çok sayıda beyan yer almıştır.<sup>64</sup>

Allah ismi, İslâm öncesi Arap toplumunda da bilinen ortak bir kavramdı. Dolayısıyla Câhiliye dönemi Arapları açısından "Allah" kelimesi yeni veya yabancı bir isim değildi. Ancak Kur'an-ı Kerim'in sunduğu Allah tasavvuru, onların daha önceki yanlış anlayışlarından köklü biçimde ayrılmaktaydı. İslâm, bu dönemde mevcut olan eksik ve şirk unsurlarıyla karışmış inançlara müdahale ederek mutlak Tevhîd ilkesini tesis etmişti.

İslâm'ın Tevhîd vurgusunun bu denli güçlü olmasının temel nedeni, Tevhîd inancının hem müşrik Araplar hem de önceki semavî dinlerin mensupları olan Yahudi ve Hristiyanlar tarafından zamanla tahrife uğramış olmasıdır. Bu inancın bozulması, yeni bir peygamberin gönderilmesini zorunlu kılmıştır. İlâhî müdahalenin, yani peygamber gönderilmesinin temel amacı, tevhidi aslı safiyetine dönüştürmek ve onun bozulmasıyla ortaya çıkan yanlış varlık tasavvurlarını düzeltmektir. Bu açıdan İslâm, tevhidi en mükemmel biçimine ulaştıran, önceki dinlerdeki hatalı anlayışları ıslah eden kapsamlı bir dinî yenilenme ve arınma hareketi olarak ortaya çıkmıştır.

Cahiliye dönemi müşrik Arapları hem Allah'ın varlığına inanmakta hem de kendi elleriyle yaptıkları putlara tapınmaktaydılar. Onlar Allah'ı, bütün varlıkların yaratıcısı, mâliki ve en yüce rabbi olarak kabul ediyorlardı<sup>65</sup>. Ancak O'nu uzak bir varlık olarak tasavvur ettikleri için kendilerini Allah'a yaklaştıracak araçlara ihtiyaç duyuyorlardı. Bu aracılık anlayışı, zamanla Allah'a çocuk isnat etme, melekleri O'nun kızları sayma, aracı putlar edinme gibi yanlış inançların ortaya çıkmasına neden olmuştur.<sup>66</sup> Putperestliğin yaygınlaşması sonucunda Mekke'de neredeyse her evde bir put bulunmakta, yolculuğa çıkanlar evden ayrılırken putlarına dokunarak uğurlanmakta ve döndüklerinde yine ona dokunarak selam vermekteydiler. Bu durum öyle bir boyuta ulaşmıştı ki, Kâbe'nin içinde dahi 360 put yer almaktaydı<sup>67</sup>.

Müşrik Araplar, Allah'a ibadet etme fikrini tümüyle reddetmemekte fakat O'na aracı ve ortaklar koşmaktaydılar. Herhangi bir sıkıntı veya tehlike anında yine Allah'a yöneliyor, geçici bir Tevhîd bilinciyle O'ndan yardım diliyorlardı<sup>68</sup>. Kur'an-ı Kerim'de, onların bu tavırlarına işaret eden pek çok ayet yer almaktadır;

*"Dalgalar onları kara gölgeler gibi kapladığında içten bir inanç ve bağlılıkla sadece Allah'a yakarılır; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hiyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez."*<sup>69</sup>

<sup>64</sup> İhlas, 112/1-4.; Bakara 2/163; Âl-i İmrân 3/18.

<sup>65</sup> Ramazan Altıntaş, *Bütün Yönleriyle Cahiliyye* (İstanbul: Sebat Yayınları, 1990), 45.

<sup>66</sup> Nahl, 16/57.

<sup>67</sup> Abdullah Çelik, *Kur'an ve Sünnet Işığında Kelime-i Tevhid'in Ameli Boyutu* (Ankara: Ekev Yayınları, 2002), 34.

<sup>68</sup> Ebü'l-A'la el-Mevdûdî, *Kur'an'ın Dört Temel Terimi* (Kur'an ki Çar Bünyadi Istilahi), çev. Muhammed Osmanoglu (İstanbul: Özgün Yayınları, 1999), 45; Mevlüt Özler, *İslam Düşüncesinde Tevhîd* (İstanbul: Nun Yayınları, 1995), 78.

<sup>69</sup> Lokman, 31/32.

*“Onlar bir gemiye bindikleri zaman (fırtına korkusuyla), kendisine içten bir inanç ve bağlılıkla Allah'a yakarırılar; fakat onları sağ salım karaya çıkardığında bakarsın ki yine Allah'a ortak koşuyorlar.”<sup>70</sup>*

Ayetlerde, şirkin bireyin kurtuluşuna engel olacak derecede büyük bir günah olduğu da açıkça belirtilmiş; insanlara bu tehlikeden uzak durmaları konusunda uyarılarda bulunulmuştur. Şu ayetler, bu ilkeyi destekleyen en önemli delillerdendir;

*“Kim Allah'a ortak koşarsa, Allah ona cenneti haram kılmıştır ve onun varacağı yer cehennemdir.”<sup>71</sup>*

*“Doğrusu Allah, kendine eş koşulmasını (eş koşanın günahını) bağışlamaz. Ondan başkasını, dilediği kimse için, bağışlar ve mağfiret buyurur. Kim de Allah'a eş koşarsa gerçekten pek büyük bir günah uydurmuş olur.”<sup>72</sup>*

*“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz; bunun dışındaki günahları dilediği kimseler için bağışlar.”<sup>73</sup>*

Hz. Peygamber de şirk meselesi üzerinde ısrarla durmuş, müminleri şirkten sakındırılmış ve şirkin büyük günahların en büyüğü (ekberü'l-kebâir) olduğunu ifade etmiştir. Şirkin en büyük günah olduğuna delalet eden pek çok rivayet yer almaktadır<sup>74</sup>. Bunlardan birisi de şu rivayettir;

Hz. Peygamber (s.a.v.), “Size büyük günahların en büyüğünü haber vereyim mi?” diye buyurduğunda onlar da “Evet” dediler. Efendimiz (s.a.v.) “Allah'a şirk koşmak, ana babaya ziyet vermek” dedi ve sonra dayanmakta olduğu yerden doğruldu ve “yalan yere şahitlik” diye buyurdu.<sup>75</sup>

Tüm bu sebeplerden dolayı, İslâm'ın temel meselesi tevhid olmuştur. Hz. Peygamber'in ilk muhatapları olan Cahiliye Araplarının, içinde buldukları putperestlikten, Yahudi ve Hristiyan geleneklerinin tahrife uğramış inanç sistemlerinden ayrışmaları istenmiş; onları Allah'ın birliğine, şirkten arınmış saf bir inanca davet eden bir din anlayışı ortaya konmuştur.

### 2.1.2. Günah ve İman İlişkisi: Hırsızlık ve Zina Örneği

Hz. Peygamber'in Kelime-i Tevhid'i söyleyen kişinin Cennete gireceğini bildirmesi, Ebû Zerr'in amelin değerini sorgulayan “Hırsızlık yapsa da zina etse de mi?” şeklindeki sorusuna sebep olmuştur. Zira sahabe döneminde büyük günah meselesi, erken İslâm toplumunun iman, amel ve ahlâk anlayışını şekillendiren en önemli tartışma başlıklarından birini oluşturmuştur.<sup>76</sup> Mâide 5/38'de “Hırsızlık eden erkek ve hırsızlık eden kadının... ellerini kesin”, İsrâ 17/32'de “Zinaya yaklaşmayın” buyrulması; ayrıca “Zina eden kişi mü'min olduğu halde zina etmez. Hırsızlık eden de mü'min olarak

<sup>70</sup> Ankebût 29/65.

<sup>71</sup> Mâide 5/72.

<sup>72</sup> Nisa 4/48.

<sup>73</sup> Nisa 4/116.

<sup>74</sup> Buhârî, “Vesâyâ”, 23; Müslim, “İman”, 144; Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), “Vesâyâ”, 10.

<sup>75</sup> Buhârî, “Şehâdât”, 10; Müslim, “İman”, 144; Tirmizî, “Birr”, 4.

<sup>76</sup> Ali, Bebek. “Kebire”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022), 25/163-164.

hırsızlık edemez.<sup>77</sup> hadisi, sahabenin günah-iman ilişkisini değerlendirmesinde temel kaynakları olmuştur.

Hız. Peygamber'in bazı hadisleri, günahın imana etkisini daha net ortaya koymuştur. Örneğin, "İki Müslüman kılıçlarıyla karşı karşıya gelirse öldüren de öldürülen de cehennemdedir"<sup>78</sup> ve "Müslümana sövmek fasıklık, onunla savaşmak küfürdür"<sup>79</sup> hadisleri, sahabenin söz ve fiilin imanla ilişkisini ele almasına sebep olmuştur. Bununla birlikte, "İman ile küfür arasında namazı terk etmek vardır"<sup>80</sup> hadisi, ibadetlerin imanî konumdaki ağırlığını vurgulamaktadır.

Büyük günah işleyen kimsenin durumu konusunda İslam alimleri arasında iki temel yaklaşım ortaya çıkmıştır. İlk yaklaşıma göre, bir kimse işlediği günahı haram kabul ettiği müddetçe iman dairesinden çıkmaz; böyle kimseler "günahkâr mümin" olarak değerlendirilir. Bu görüş, Hız. Peygamber'in günah işleyen müminler için af dilemesini emreden "Bil ki, Allah'tan başka ilâh yoktur. Kendi günahın için ve erkek-kadın müminler için Allah'tan af dile" (Muhammed 47/19) ayetinin de işaret ettiği üzere, günahın imanı tamamen ortadan kaldırmadığı düşüncesine dayanır. Sahabe çoğunluğu bu görüşü benimsemiş, büyük günah işleyenlerin tevbeyle açık olduğunu kabul etmiş ve onları İslâm toplumunun dışına itmemiştir.<sup>81</sup>

Diğer yaklaşım ise daha katı bir tavrı temsil etmiş ve ilk Hâricî eğilimler içinde şekillenmiştir. Bu gruplar, büyük günahın kişiyi iman dairesinden çıkaracağını savunmuş; haksız yere alınmış küçük bir şeyin ya da küçük bir yalanın bile insanı şirkle ilişkilendirebileceğini ileri sürmüşlerdir<sup>82</sup>. Bu görüşler her ne kadar sahabenin genel eğilimini yansıtmamış olsa da büyük günah tartışmasının ne kadar canlı ve sonuçları itibarıyla önemli bir mesele olduğunu göstermektedir.

Sahabe dönemindeki bu yaklaşımlar, daha sonraki kelâm ekollerine yön veren temelleri oluşturmuştur. Nitekim daha sonraki dönemlerde Mürcîe'nin "büyük günah imana zarar vermez", Hâricîlerin ise "büyük günah küfürdür" şeklindeki görüşleri<sup>83</sup>, sahabe dönemindeki tartışmaların daha sistematik biçimde teorileştirilmiş hali olarak ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, sahabe döneminde büyük günah meselesi, iman ile amel arasındaki ilişkinin nasıl kurulacağına dair önemli bir tartışma alanı olarak değerlendirilmiştir. Genel kabule göre, günah işlemek mümini dinden çıkarmaz; ancak günah işleyen kimsenin tevbe etmesi gerektiği, günahın manevî hayata zarar verdiği, kişinin Allah'ın affına muhtaç hale geldiği kabul edilmiştir. Bu anlayış, sonraki dönem İslâm düşüncesindeki büyük günah tartışmalarının tarihsel temelini oluşturmuştur. Bu durum, problemin içinde bulunduğu sosyal pratikleri ortaya koymaktadır.

<sup>77</sup> Müslim, "İmân", 104; Buhârî, "Mezâlim", 30.

<sup>78</sup> Buhârî, "İmân", 22.

<sup>79</sup> Buhârî, "İmân", 36; Müslim, "İmân", 116.

<sup>80</sup> Müslim, "İmân", 134.

<sup>81</sup> Bebek, "Kebire", 25/163.

<sup>82</sup> Vecihi Sönmez, "İslam İnançında Günah Kavramı", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 42-66.

<sup>83</sup> Sönmez, "İslam İnançında Günah Kavramı", 59.

## 2.2. Dilin Sosyal Pratikteki Diğer Unsurlarla Diyalektik İlişkisi

Ebû Zerr el-Gıfârî ve Hz. Peygamber arasındaki bu diyalog ele alınırken öncelikle ikisi arasındaki iletişimin ne düzeyde olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Sahabe arasında dürüstlüğü, doğruluktaki tavizsizliği ve Hz. Peygamber'e duyduğu derin bağlılıkla öne çıkan simalardan biridir. Onun Rasûlullah'la olan ilişkisi, çoğu sahabeden daha farklı bir samimiyet ve içtenlik taşımaktadır. Nitekim rivayetlerde, Ebû Zerr'in merak ettiği hususları sorma konusundaki ısrarı, zaman zaman Hz. Peygamber'in durumunu kollayarak sorular yöneltmesi, aralarındaki yakınlık ve güven ilişkisinin bir göstergesi olarak zikredilmiştir. Bu konuda "Hz. Peygamber'e gökyüzündeki kuş hakkında dahi soru sorduk" şeklindeki ifadesi ile bu durumu bizzat kendisi de aktarmaktadır<sup>84</sup>. Kadir Gecesi'nin hangi gün olduğunu öğrenme konusundaki ısrarlı soruları, bu yakınlığın dikkat çekici bir örneğidir. Ebû Mersed'in, "Keşke Hz. Peygamber'e Kadir Gecesi'nin gününü sorsaydın" demesi üzerine Ebû Zerr, daha önce Rasûlullah'a bu meseleyi sorduğunu ifade etmiş; Hz. Peygamber'in "Onu Ramazan'ın ilk on ve son on günlerinde arayınız" buyurduğunu aktarmıştır. Ardından Rasûlullah konuşurken onun dalgın bir ânından yararlanarak tekrar "Hangi on gündedir?" diye sormuş; Hz. Peygamber bu ısrar karşısında, "Son on günde arayınız, şu andan sonra bana başka bir şey sorma" diyerek konuşmayı sonlandırmıştır. Ancak Ebû Zerr'in merakı bitmemiş, Rasûlullah'ın dikkatinin başka yere yöneldiği bir anı yakalayarak tekrar soruya dönmüş ve "Üzerinizdeki hakkım hatırına hangi on gündedir?" diyerek ısrarını sürdürmüştür. Bu defa Hz. Peygamber'in açık bir kızgınlık gösterdiğini belirten Ebû Zerr, "Onu tanıdığım günden beri bu kadar kızdığımı görmedim" demiş; bunun üzerine Hz. Peygamber "Son yedi günde arayın ve bundan sonra bana başka bir şey sormayın" buyurmuştur<sup>85</sup>.

Ebû Zerr'in bu rivayette görülen ısrarı ve Rasûlullah'la kurduğu samimi iletişim, onun merak ettiği konuları açıklığa kavuşturma konusundaki kararlılığını ve Hz. Peygamber'in de onu bu yönüyle tanıdığını göstermektedir. Nitekim Ebû Zerr'in farklı meselelerde de benzer biçimde soru sorduğu, zaman zaman diğer sahabilerin aklına gelmeyen hususları dile getirdiği çeşitli rivayetlerde görülmektedir.

Ebû Zerr'in yönelttiği sorular kimi zaman fikhî bir meselenin açıklığa kavuşmasını, kimi zaman da gaybî bir konunun mahiyetinin öğrenilmesini hedeflemiştir. Nitekim onun "Rabbini gördün mü?" şeklindeki sorusu, çok merak edilen bir konu olan Ru'yetullah ile ilgili bilgi öğrenme arzusunun bir yansımasıdır. Sahabe ve tâbiünden bazı kimseler de bu konuda aynı şekilde bilgi almak istediklerinden, Ebû Zerr'in bu soruyu Rasûlullah'a sormuş olabileceğini düşünmüşler ve kendisinden bilgi almak istemişlerdir. Ebû Zerr onlara; "Bu soruyu sizin bana sorduğunuz gibi ben de Hz. Peygamber'e sormuştum. O da bana şöyle cevap verdi..." diyerek kendi rivayetini aktarmıştır<sup>86</sup>.

Hz. Peygamber'in de ona zaman zaman "Şöyle bir durumla karşılaşırsan ne yaparsın?"<sup>87</sup> mahiyetinde sorular yöneltmesi, onu ileride karşılaşılabileceği meseleler konusunda bir tavsiye mahiyetindedir. Hz. Peygamber'in Ebû Zerr'in karakterini şekillendirmeye

<sup>84</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/152.

<sup>85</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/152

<sup>86</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/152

<sup>87</sup> Ahmed b. Hanbel, Müsned, 5/152

yönelik özel bir ilginin göstergesi olarak da değerlendirilebilir.

Ebû Zerr'in rivayetleri incelendiğinde, onun yalnız kaldığı bir anda Hz. Peygamber'e yaklaşarak soru sormasının sıkça karşılaşılan bir durum olduğu görülmektedir. Bu yakınlık, yalnızca bilgi elde etme arzusundan değil aynı zamanda Hz. Peygamber'in onun şahsiyet gelişimiyle yakından ilgilenmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim kanaatimizce, Hz. Peygamber'in ona yönelttiği bu yönlendirici sorular, zaman zaman sert mizacıyla öne çıkan bir bedevînin, Rasûlullah tarafından övülen bir karaktere dönüşmesini sağlayan sürecin önemli bir parçasıdır. Bu durum söylemin özne-muhatap arasındaki üslup ve dinamikleri göstermektedir.

### 2.3. Söylemin Yapısal, Etkileşimsel, Söylemler arası, Dilbilimsel ve Semiyotik Analizi

#### 2.3.1. Yapısal Analiz

Bu düzeyde rivayetin metinsel örgüsü, anlam ilişkileri ve mantıksal yapısı incelenir.

##### a) Metnin Öznesi ve Muhatap

Özne:	Hz. Peygamber
Muhatap:	Ebû Zer
Aktarıcı (Râvî):	Ebû'l-Esved ed-Dîlî

##### b) Temel Anlam Yapısı

Hadis şu yapısal unsurlardan oluşur:

1. Hz. Peygamber'in temel ilkesi: "La ilâhe illallâh" diyerek o hal üzere ölen kişi cennete girer.
2. Ebû Zerr'in üç defa sorduğu istifham: "Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?"
3. Hz. Peygamber'in üç kez tekrarladığı cevap: "Evet, zina etse de hırsızlık yapsa da."
4. Son vurgu cümlesi: "Ebû Zerr'in burnu yere sürtünse dahi!"

##### c) Yapısal Özellikler

Rivayet şart ve tekrar üzerine kuruludur.

Şart → Cevap/Sonuç yapısı vardır:

Şart:	La ilâhe illallâh diyerek ölmek
Sonuç:	Cennete giriş

İfadelerin tekrar etmesi söylemin etkisini artırır ve anlamı kesinleştirir.

Örtük yapı: Tevbe, pişmanlık, şirk dışındaki günahların affı.

#### 2.3.2. Etkileşimsel Analiz

Bu düzeyde söylem, konuşma ilişkisi, soru-cevap yöntemi ve atmosfer açısından incelenir. İncelemenin sonucunda aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

##### a) Hz. Peygamber–Ebû Zerr Etkileşimi

- Ebû Zerr ısrarcı, açıklık isteyen, hakikati anlamada titiz bir karakterdir.

- Hz. Peygamber ise sabırlı, öğretici, pedagojik bir üslup sergiler.
- Üç kez tekrar sorulmasına rağmen cevap ayındır: İstikrar ve kararlılık.

#### b) Pedagojik Boyut

- Rivayet, Tevhîd ve iman merkezli bir güven telkini işlevi görür.
- Ashabın büyük günah sebebiyle cennete giremeyeceği korkusunu yatıştırıcıdır.
- Öğretim ilişkisi birebir, sıcak ve samimi bir atmosferde gerçekleşir (Uykudan uyanmış halinde bile konuşması bunu gösterir).

#### c) Sosyal-Eğitsel Bağlam

- Sahabe, büyük günahın iman üzerindeki etkisini merak etmektedir.
- Rivayet, toplum içi kaygıları gideren bir iman temelli danışmanlık diyalogudur.

### 2.3.3. Söylemler Arası Analiz

Bu analiz, rivayetin diğer dinî metinlerle, kelâmî ekollerle ve tarihî bağlamla ilişkisini gösterir.

#### a) Kelâmî Söylemlerle İlişkisi

Bu rivayetin ifade ettiği anlam tarih boyunca şu tartışmaların merkezinde olmuştur:

- Hacı söylem: Büyük günah = Küfür → Rivayet bu söyleme zıttır.
- Mürcî söylem: Ameller imanın bir parçası değildir → Rivayet buna yakındır.
- Ehl-i Sünnet söylemi: Büyük günah imanı tamamen yok etmez → Rivayet bu görüşün delillerindedir.

#### b) Kur'ân Söylemiyle Bağlantı

Rivayet şu ayetlerle söylemsel ilişki içerisindedir:

- "Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz..." (Nisâ 4/48).
- "Allah'a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak, elbette büyük bir zulümdür" (Lokman 31/13).
- "Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur" (Nisâ 4/116).

#### c) Diğer Hadislerle Örtüşme

Aşağıdaki tabloda Tevhid'in önemini betimleyen diğer hadislerle yer verilmiştir. Bu söylemler bütünlüklü bir tevhid-merkezli dinî yapının bulunduğu yönüne yönelik metinler arası kanıt oluşturmaktadır.

**Tablo 1. Tevhid'in önemini betimleyen hadisler.**

Aktaran/Râvî	Aktarım/Hadis
Ebü Zerr	Hz. Peygamber, "Cebrail bana geldi ve ümmetinden Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmaksızın ölen bir kimse Cennete gireceğini müjdeledi" dedi. Ben de "Zina etse de hırsızlık etse de mi?" dedim.

	O: "Evet, Zina etse de hırsızlık etse de" cevabını verdi <sup>88</sup> .
Enes b. Mâlik	Mu'âz b. Cebel, binek üzerindeyken Rasûlullah kendisine; "Eğer bir kul, Allah'tan başka hiçbir ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın kulu ve peygamberi olduğuna şahitlik ederse, Allah ona cehennemi mutlaka haram kılar!" buyurmuştur <sup>89</sup> .
'İtbân b. Mâlik	Rasûlullah şöyle buyurmuştur: "Allah; 'Lâ ilâhe illallah' diyen ve böyle demekle Allah'ın rızasını amaçlayan kişiyi cehenneme haram kılmıştır." <sup>90</sup> .
'Ubâde b. Sâmit'in	"Rasûlullah'ın şöyle söylediğini işittim: 'Kim, Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın rasûlü olduğuna şahitlik ederse, Allah ona cehennemi haram kılar.' <sup>91</sup> .
'Ubâde b. Sâmit'in	"Rasûlullah'tan şöyle duydum: 'Kim Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun tek olup, ortağı bulunmadığına, Muhammed'in O'nun kulu ve rasûlü olduğuna, İsâ'nın Allah'ın kulu, rasûlü, Meryem'e ulaştırdığı kelimesi ve O'ndan bir ruh olduğuna, cennet ve cehennem hak olduğuna şahitlik ederse, Allah onu hangi amel üzere olursa olsun, cennete sokar.' <sup>92</sup> .

### 2.3.4. Dilbilimsel Analiz

Bu analiz rivayetin dil kullanımı, kelime seçimi, tekrarlar, pragmatik özellikler üzerinden yapılmaktadır.

#### a) Anahtar Kelimeler

- "La ilâhe illallâh" → Tevhidin dilsel göstergesi,
- "Cennete girer" → İhtimale kapalı bir ifade (Fîil: يُدْخِلُ),
- "Zina etse de hırsızlık yapsa da" → İstifham/soru sorma, sınır genişletme,
- "Burnu yere sürtünse dahi" → Arapçada güçlü bir vurgudur, kesinlik ifadesidir.

#### b) Tekrarın Dilbilimsel Fonksiyonu

Ebû Zerr'in sorusunu üç kez sorması:

- Merak unsuru,
- Anlamı netleştirme isteği,
- Pedagojik vurgu.

Hız. Peygamber'in cevabı da üç kez tekrar etmesi:

- Mesajın önemini artırır,
- Anlamın değişmezliğini gösterir.

#### c) Pragmatik Analiz

Söylemin işlevi:

- Ümit verme niteliği,
- Günahkâr mümine kapı açma,

<sup>88</sup> Buhârî, "Tevhîd", 33; Buhârî, "Cenâiz", 1.

<sup>89</sup> Buhârî, "İlim", 49; Müslim, "İmân", 10.

<sup>90</sup> Buhârî, "Salât", 46; Müslim, "Mesâcid", 48.

<sup>91</sup> Müslim, "İman", 10.

<sup>92</sup> Müslim, "İman", 10.

- Toplumsal korkuyu azaltma,
- Tevhidi merkeze alma.

Söylemin işlevleri, iman psikolojisi açısından güçlü bir pekiştirme söylemidir.

### 2.3.5. Semiyotik (Göstergebilimsel) Analiz

Burada söylemin sembolik anlamları, göstergeleri ve içsel imgeleri incelenir.

#### a) Tevhîd Sembolü

“La ilâhe illallâh” ifadesi:

- İslâm kimliğinin temel sembolüdür.
- Hadiste kurtuluşun “işareti” olarak sunulur.

#### b) Cennet Sembolü

“Cennete girer” söylemi:

- İlâhî kabulün, affın ve güvenliğin sembolüdür.

#### c) Zina ve Hırsızlık günahlarının sembolü

- Büyük günahın göstergesi olarak seçilmiştir,
- Sembol olarak en ağır ahlak ihlallerini temsil eder,
- Buna rağmen kurtuluş kapısının açık olması merhamet mesajıdır.

#### d) “Burnu yere sürtünse dahi” ifadesi

- Kesinlik sembolü,
- Muhatap ile samimiyet göstergesi,
- Öğretici otoritenin güç göstergesidir.

Semiyotik açıdan, otorite ve merhamet dengesini simgeler.

## 3. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Fairclough’un çerçevesindeki “sosyal problemlere odaklanma” basamağına ilişkin hadis metninin analizi aşağıda verilmiştir. Bu basamağa göre sosyal problemin amacı, sosyal problemi açıklamak ve tanımlamaktır.

### 3.1 Bu Söylem Kimin Problemi?

Hadiste zina ve hırsızlık gibi büyük günah işleyen kimsenin cennete gireceği müjdelanmektedir. Bu sebeple hadisteki sosyal problem, iman-günah çatışması yaşayan müminlerin ahiret kaygısıdır. Bu kaygı, sahabe Ebû Zerr’in şahsında somutlaşmıştır. İslâm’ın erken döneminde (sahabe ve tabiîn döneminde) iman-amel ilişkisi meselesi ve büyük günah işleyen kişinin “cennete girip giremeyeceği” sorusu dönemin en önemli problemlerinden birisidir.<sup>93</sup> Bu sebeple Müslümanlar, büyük günahların (zina, hırsızlık) Tevhîd inancını geçersiz kılabileceği ve imanı zedeleyeceği endişesini taşımaktadır.

Dolayısıyla söylem, öncelikle günahkâr müminin problemidir. Ancak, bütün mü’minleri kapsayan bir yönü de vardır. Çünkü büyük günah işleyen mü’minin durumu, sahabe döneminden günümüze kadar muhtelif yaklaşımlara sebep olan kelâmî ayrışmaların

<sup>93</sup> Bebek. “Kebire”, 25/163.

temel meselelerindedir.<sup>94</sup>

Görülmektedir ki, bu söylem sahabe döneminde iman-amel ilişkisinin belirsizliğinden kaynaklanan bir sosyal soruna cevap niteliğindedir. Söylem, kurtuluş endişesi taşıyan günahkâr mü'minlerle ve dinî yükümlülüklerin sınırlarını sorgulayan kesimlerle ilgilidir.

#### 4. Alt Probleme İlişkin Bulgular

Ebû Zerr hadisinin içerdiği tevhîd vurgusu, toplumda iman bilincini pekiştirme potansiyeli taşısa da yanlış yorumlandığında “ameli zayıflatma riskini” barındırmaktadır. Hadisten imanın ve tevhidin vazgeçilmez olduğu, büyük günah işlense bile Cennete girilebileceği anlaşılmaktadır.

##### 4.1. Muhtemel Çözüm Yolları Nelerdir?

Söylemin ortaya çıkarabileceği problemleri gidermek için çeşitli çözüm yollarının belirlenmesi gerekmektedir. Öncelikle iman-amel ilişkisinin birbirini dışlayan değil, tamamlayan iki unsur olduğu vurgulanmalı; rivayetin müjde yönünün tek başına ele alınması yerine, dinî sorumluluklarla birlikte bütüncül biçimde öğretilmesi sağlanmalıdır. Hadisin bağlamının açık biçimde aktarılması, Ebû Zerr ile olan özel ilişkisi çerçevesinde ele alınması söylemin yanlış bir yere çekilmesini engelleyerek toplumsal düzeyde daha sağlıklı bir anlam üretimine katkıda bulunur.

Ebû Zerr, Hz. Peygamber’le devamlı bir arada bulunması sebebiyle aklına takılan her şeyi ona sorabilen biriydi. Lâ ilâhe illallah diyenin Cennete girmesine dair müjdeyi duyduğu zaman tekrar tekrar sorması muhtemelen anlamadığından değil şaşkınlığından dolayı idi. Daha evvel ayet ve hadislerle yasaklanmış yani haram kılınmış olan zina etmek ve hırsızlık yapmak günahlarını işleyen bir kimsenin Cennete girecek olması onu şaşırtmıştı. Hz. Peygamber’in hata yapmayacağını biliyor olmasına rağmen yine de emin olmak için sorusunu tekrarlamıştı. Hz. Peygamber ile Ebû Zerr’in yakınlığı, aralarındaki bu diyalogun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Bunun yanı sıra Ebû Zerr zühd sahibiydi ve amele verdiği değer diğer sahabilere göre daha fazlaydı. Şaşkınlığının bu derece büyük olmasında amele verilen önceliğin de muhtemel etkisi bulunmaktadır.

Bunun yanında dinî rehberlik faaliyetlerinde rahmet ve yükümlülük dengesinin korunması; toplumun sadece umut veren mesajlarla değil, aynı zamanda sorumluluk bilinciyle de desteklenmesi önemlidir. Sahâbenin Tevhîd bilinciyle birlikte yüksek amel ve ahlâk anlayışını örnekleyen hayatlarının aktarılması da söylemin yanlış yorumlarının doğal biçimde dengelenmesine yardımcı olacaktır. Ayrıca güncel iletişim araçlarıyla hadisin doğru anlaşılmasını destekleyen açıklayıcı içeriklerin geliştirilmesi, bilgi kirliliğini azaltarak toplumun söylemi doğru ekseninde kavramasını kolaylaştırır. Tüm bu çözüm önerileri, hadisin ürettiği müjdenin toplumsal yapıda olumlu bir etki oluşturmasını ve söylemin olası negatif sonuçlarının bertaraf edilmesine imkan sağlayacaktır.

#### Tartışma ve Sonuç

Bu araştırma, bir hadis metninin üzerine yapılan post yapısalcı bir söylem analizi çalışmasıdır. Türkiye’deki araştırmalarda dinî metinler üzerine yapılan söylem analizi çalışmaları oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmalar genellikle hadis şerhi ve değerlendirmeleri

<sup>94</sup> Bebek. “Kebire”, 25/163.

niteliğinde yapılmıştır. “Ebû Zerr Hadisi Örneği” çalışması hem hadis metodolojisinin hem de dilbilimsel söylem analizinin harmanlandığı ortak bir terminoloji oluşturmuştur. Bu bağlamda, çalışmanın özgün değeri, niteliği ve sonuçları bakımından değerlendirildiğinde oldukça detaylı ve açıklayıcı bir araştırma süreci yürütülmüştür. Ebû Zerr hadisi gibi sıhhati doğrulanmış ve analiz edilmesi gereken pek çok hadis, literatürde bulunmaktadır. Bu hadisler, şerh ve değerlendirme yoluyla mana bakımından açıklığa kavuşturulmaktadır. Her bir hadis, kendi içerisinde farklı değerlendirme yöntemlerinin kapısını aralamaktadır. Ebû Zerr hadisinin niteliği ve olay akışı göz önünde bulundurulduğunda, dilbilimsel söylem analizi için ideal bir hadis olduğu kanaatine varılmıştır ve bu yönetime uygun olduğuna yönelik kanıtları, ilgili bölümlerde (bulgulardaki alt problemlerde) sunulmuştur. Bu çalışmada hadisin mana, dil ve bireysel/toplumsal yapı, sistematik bir incelemeyi gerektirdiği için tüm aşamalarının düzenli ve açıklayıcı olduğu Fairclough’un analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Ebû Zerr hadisinin incelenmesi sırasında düzenli ve sistemli bir analiz yapılabilmesi amacıyla Fairclough’un söylem analizi çerçevesi oluşturulmuştur. Yine bu çerçeveye göre analizler için problem soruları belirlenmiş, Ebû Zerr hadisinin analizi alt problemlerin her birine istinaden açıklanmıştır. Analiz çerçevesinin 5. Maddesine göre elde edilen bulgular ve açıklamalar, araştırmanın sonuç bölümü niteliği taşımasından dolayı, 5. Madde bu bölümde açıklanmıştır. Bu aşamanın amacı, analizin toplumsal katkısını sorgulamak ve pozitif/negatif etkilerini ortaya çıkarmaktır. Yapılan tüm analizlerin nihai noktaya erdiği bir aşama olup söylem analizine eleştirel bir yansıma da kurulması gereken bölümdür.

Kelime-i Tevhîd hadisinin topluma katkısı, İslam dininin tevhîd inancına koşulsuz bağlı olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. Nitekim, söylemin metinler arası analizine bakıldığında da farklı rivayetlerde tevhîd inancının imanun önemli şartlarından biri olduğuna yönelik mutabakata varılmıştır. Hadis, Müslüman bir toplumda tevhîd inancının dinin en önemli gerekliliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Tevhîd inancının topluma pozitif/negatif etkisi ise 2.1. maddesindeki “Problemin içinde bulunduğu sosyal pratikler” başlığında verilmiştir. Sonuç olarak tevhîd, toplumu bütünleştiren ve değişim pratiklerine öncülük eden bir inanç sistemi ortaya koymuştur. Ebû Zerr hadisinin günümüzde anlaşılması ve analiz edilmesi hakkındaki pozitif/negatif etki ise, Müslümanların tevhîdden ayrılmamaları ancak diğer günahları da yadsımamaları gerektiğini hatırlatır. Aynı zamanda Hz. Peygamber’in ve sahabenin arasındaki diyalogun temellerini ortaya koyarak dönemin bir haritasını ortaya çıkarmaktadır.

Söylem analizi yapılan bu hadise bir yansıma kurmak gerekirse, Ebû Zerr’den rivayet edilen “Zina etse de hırsızlık yapsa da” söyleminin üç kere tekrar edilmesi, tevhîd inancına sahip kişilerin kurtuluşuna vurgu yapar ve toplumsal dönüşümdeki önemini vurgular. Bu hadis, Mekke toplumunun yaşamında değişen paradigmalardan en büyüğünün Allah inancı olduğu gerçeğini ve en çok önem verilmesi gereken meselenin inanç sistemi olduğunu hatırlatmaktadır.

Son olarak bu analizin, analistin konumuna yönelik etkilerine bakıldığında bazı riskler taşıdığı görülmektedir. Ancak bu riskler, yalnızca hadisin söylem analizi çalışmasına özel değil, birçok nitel araştırmanın sonucunda bulunan risklerle benzer durumdadır. Pozitivist anlayışla yapılan nicel çalışmalardaki sayısal kesinlikler ve çıkarımlar, nitel araştırmaların doğası gereği mümkün değildir. Bu analiz, dinî eğitimi ve toplumsal dönüşüm potansiyellerini ortaya koymakta ancak teorik ve politik eleştirilere de zemin

hazırlamaktadır. Bu sebeple metodolojik ön yargılar ve kanaat içeren ifadeler yerine bilimsel açıdan kabul edilmiş analiz yöntemleri tercih edilmiştir. Hadisleri inceleyen çalışmalar analistin konumunu genellikle olumlu yönde etkilediğini gösterir, ancak tüm nitel araştırmalarda olduğu gibi bağlama bağlı olarak zorluklar da içerir.

Beşinci alt problemin sonuçları yukarıdaki şekilde açıklanmıştır. “Hadis metinleri üzerine söylem analizi çalışması: Ebû Zerr hadisi örneği” başlıklı bu çalışma, kelime-i tevhîd hadisinin çok katmanlı bir söylem analizi yapısı olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bakımdan aşağıdaki sonuçlara olarak ulaşılmıştır. Bu rivayet,

Yapısal olarak: Tevhîd → Kurtuluş denklemi kurar.

Etkileşimsel olarak: Hz. Peygamber–Ebû Zerr arasındaki özel pedagojik ilişkiyi ortaya koyar.

Söylemler arası olarak: Haricî–Mürciî–Sünnî kelâm tartışmalarının merkezinde yer alır.

Dilbilimsel olarak: Tekrar, vurgu ve netlik taşıyan kısa ama yoğun bir söylemdir.

Semiyotik olarak: Tevhidi kurtuluşun sembolüne dönüştürür ve günahkâr mümin için umut kapısı açar.

<b>Değerlendirme</b>	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
<b>Etik Beyan</b>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
<b>Benzerlik Taraması</b>	Yapıldı – Turnitin
<b>Etik Bildirim</b>	turkiyeilahiyat@gmail.com
<b>Çıkar Çatışması</b>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
<b>Finansman</b>	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
<b>Yazar Katkıları</b>	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50). Veri Toplanması: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50). Veri Analizi: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50). Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50). Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50).
<b>Peer-Review</b>	Double anonymized - Two External
<b>Ethical Statement</b>	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
<b>Plagiarism Checks</b>	Yes – Turnitin
<b>Conflicts of Interest</b>	The authors has no conflict of interest to declare.
<b>Complaints</b>	turkiyeilahiyat@gmail.com
<b>Grant Support</b>	The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.
<b>Author Contributions</b>	Design of Study: 1. Author (%50), 2. Author (%50). Data Acquisition: 1. Author (%50), 2. Author (%50). Data Analysis: 1. Author (%50), 2. Author (%50). Writing up: 1. Author (%50), 2. Author (%50). Submission and Revision: 1. Author (%50), 2. Author (%50).

## Kaynakça / References

Abanoz, Selman – Sami Kılıç. "Yedi Harf Rivayetlerinin Söylem Analizi Yöntemiyle İncelenmesi". *Mevzu – Sosyal Bilimler Dergisi* 14 (2025), 523-562.

Abouelnour, M. vd. "Interactive Communicative Discourse in the Holy Qur'an: A Deliberative Approach". *Edelweiss Applied Science and Technology* (2024).

Ahmed b. Hanbel, *Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. Müsnedü İmam Ahmed b. Hanbel*. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2001.

Alnizar, Fauzan. "An Introduction to Religious Language Exploring Theolinguistics in Contemporary Contexts". *Critical Research on Religion* 12/1 (2024), 112-114.

Altıntaş, Ramazan. *Bütün Yönleriyle Cahiliyye*. İstanbul: Sebât Yayınları, 1990.

Aydın, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Bakillânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *Kitâbü't-temhîd*. Kuveyt: Müessesetü'l-kütübî's-sekâfiyye, 1987.

Bebek, Ali. "Kebire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2022. 25/163.164.

Bilgiç, Levent – Nurullah Agitoğlu. "Ebû Zer el-Gıfârî ve Hadis Rivayeti". *Batman Akademik Dergisi* 5/1 (2021), 73-116.

Buhârî, Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. çev. Mesut Bütün – Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2013.

Çakmak, Fatma – Yasin Bilişli. "İdeoloji, Söylem ve İletişim Çalışmalarında Ruth Wodak". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/2 (2019), 99-124.

Çelik, Abdullah. *Kur'an ve Sünnet Işığında Kelime-i Tevhid'in Ameli Boyutu*. Ankara: Ekev Yayınları, 2002.

Çelik, Hülya – Halil Ekşi. "Söylem Analizi". *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2013), 99-117.

Demir, Hüseyin – Recep Taha Gedikli – Mehmet Şeker. "Din Eğitimi Açısından Bir Hadis-i Şerifin Göstergibilim Yöntemiyle İncelenmesi". *Universal Journal of Theology* 2/2 (2017), 143-161.

Demir, Zeynep. *Bir Dinî Söylem Analizi (Psikolojik Bir Yaklaşım)*. Yüksek Lisans Tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, 2008.

Doyuran, Levent. "Medyatik Bir Çalışma Alanı Olarak Eleştirel Söylem Çözümlemesi (Televizyon Dizileri Örneğinde)". *Erciyes İletişim Dergisi* 5/4 (2018), 301-323.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, t.y.

Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim. *el-Cerh*

ve't-ta'dîl. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Maârif, 1271.

Elnesil, Abdalhakim. "A Critical Discourse Analysis of King Khalid University Students' Translation of Untranslatability in Islamic Religious Texts". *International Journal of Linguistics, Literature and Translation* (2023).

Fairclough, Norman – Ruth Wodak. "Critical Discourse Analysis". *Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*. ed. Teun A. van Dijk. 2/258-284. London: Sage, 1998.

Fairclough, Norman. "Critical Discourse Analysis". *Marges Linguistiques* 9 (2005), 76-94.

Gündüzöz, Soner. "Modern Bir Retorik Okuması Olarak Hadis Rivayetlerinde Anlatım Tekniklerinin Varlığı Sorunu -Hudeybiye Antlaşması Örneği-". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 11/1 (2011), 9-30.

Gür, Tuncay. "Post-modern Bir Araştırma Yöntemi Olarak Söylem Çözümlemesi". *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks* 5/1 (2013), 185-202.

Harris, Zellig S. "Discourse Analysis". *Language* 28 (1952), 1-30.

Hjelm, Titus. "Discourse Analysis". *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion*. ed. Michael Stausberg – Steven Engle. 134-150. London: Routledge, 2011.

İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *El-Cerh ve't-ta'dîl*. 9 Cilt. Haydarabad: Meclisü Dâireti'l-Maârif, 1271.

John, Martins Odion – Angela Mowang Okoro – Henry Uche Amos. "Deictic Analysis of a Religious Discourse: Analysis of Deictics in Religious Discourse". Erişim 18 Kasım 2025. <https://www.researchgate.net/publication/372718165>

Kahraman, Ferruh. "İslâm İnancında Günah, Günah Çeşitleri ve Kişiyi Günah İşlemeye Sevkeden Faktörler". *Usul İslam Araştırmaları* 8/8 (2007), 139-168.

Kandemir, M. Yaşar. "Sahîhayn". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2008. 35/527-530.

Koçyiğit, Talat. Hadis Usulü. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Kitâbü't-tevhîd*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İsam Yayınları, 2003.

Mevdûdî, Ebû'l-A'lâ. *Kur'an'ın Dört Temel Terimi* (Kur'an ki Çar Bünyadi Istilahi). çev. Muhammed Osmanoğlu. İstanbul: Özgün Yayınları, 1999.

Moustakas, Clark. *Phenomenological Research Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage, 1994.

Mozafari, Sima – Maryam Rostami. "Narrative Discourse Analysis of 'Hojarat' Surah: A Faircloughian Study". *Studies in Arabic Narratology* (2021).

Muhie, Getachew Leta. "A Three-Level Analysis of Religious Texts: A Comparative Critical Discourse Analysis". *Research on Humanities and Social Sciences* (2021).

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

Özer, Salih. "Hadislerin Anlaşılmasında Bir Yöntem Olarak Retorik Analiz: Vadettikleri

ve Sınırlılıkları". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 6/3 (2006), 233-258.

Özer, Salih. "Söylem Çözümlemesi ve Rivayetlerin Anlaşılmasına Yönelik Katkıları". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 20/1 (2007), 39-57.

Özler, Mevlüt. *İslam Düşüncesinde Tevhid*. İstanbul: Nun Yayınları, 1995.

Quba, Ahmad – Maher Qatawna. "A Discourse Analysis of Surah Al-Duha in the Holy Quran: Implications for Contemporary Discourse". *World Journal of English Language* (2023).

Sancaklı, Saffet. "Hadislerin Doğru Yorumlanmasında Hz. Peygamber'in Dolaylı Anlatım Üslubunun Analizinin Önemi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2017), 105-146.

Sönmez, Vecihi. "İslam İnancında Günah Kavramı". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 28/1 (2017), 42-66.

Sözen, Edibe. *Söylem: Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Şah, Umut. "Eleştirel Söylem Analizi: Temel Yaklaşımlar". *Kültür Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 210-231.

Uhunmwangho, Asiuwlu Vivian – Famous Ejiroghene Oghiator. "The Language of Religion as Discourse: Analysis of the Syntactic Structures in Proverbs Chapter Nine". *International Journal of Culture and Religious Studies* 3/1 (2022), 31-47.

Van Dijk, Teun A. "Multidisciplinary CDA: A Plea for Diversity". *Methods of Critical Discourse Analysis*. ed. Ruth Wodak – Michael Meyer. 95-120. London: Sage, 2001.

Wijsen, Frans. "Editorial: Discourse Analysis in Religious Studies". *Religion* 43/1 (2012), 1-3.

Yang, Weiping – Yuhong Sun. "Interpretation of 'Discourse' from Different Perspectives". *The International Journal-Language Society and Culture* 31 (2010), 127-138.

Yıldırım, Enbiya. *Geleneksel Hadis Yorumculuğu*. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2019.

Zehebî, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Siyerü a'lâmî n-nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle.